

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 48 Volume: 10 Issue: 48

Şubat 2017 February 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HADİS ŞERH METODU

ISMAIL HAKKI BURSEVÎ' S METHOD OF HADITH PARAPHRASING

Ayşe GÜLTEKİN*

Öz

Pek çok tariki olmasına rağmen zayıf olarak nitelendirilen "Kim ümmetinden dini konularla alakalı kırk hadis ezberlerse, Allah onu fakihler ve âlimler arasında diriltir" şeklindeki rivâyet, âlimleri kırk hadis yazmaya teşvik etmiştir. Arapça Farsça ve Türkçe olarak kaleme alınan pek çok kırk hadis içinde en meşhur olanı İmam Nevevî'nin yazdığı "Kırk Hadis" tir.

Nevevî'nin "Kırk Hadis" ini şerhedenler arasında, yüzün üzerinde eseriyle yaşadığı yüzyıla damga vuran Celvetî şeyhi İsmâil Hakkı Bursevî de yer almaktadır. Bursevî Kırk Hadis Şerhi'nde kelime izahları, irab açıklamaları ve hadis yorumları yapmakla kalmamış, hadisin temel meseleleri yanında tefsir, fıkıh, kelim, tasavvuf vb. alanlarda da okuyucuya zengin bir bilgi aktarımında bulunmuştur. Anlattığı olaylar, aktardığı şüirler, atasözleri ve şahsi tecrübeleriyle şerhi zenginleştiren Bursevî, bu tavrıyla, hem hadis hakkında verilmesi gereken ilmi bilgilerin hepsine işaret etmeye hem de okuyucuya sıkılmadan okuyacağı zengin bir kültür birikimi sunmaya çalışmaktadır.

Biz bu makalemizde, âlimleri kırk hadis yazmaya teşvik eden rivâyet ve Bursevî'nin eserleri hakkında kısa bir bilgilendirme yaptıktan sonra, Bursevî'nin hadis şerhinde takip ettiği metodu maddeler halinde tesbit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nevevî, İsmâil Hakkı Bursevî, Şerhu'l- Erbaîne Hadîsen, Şerh, Metod.

Abstract

Despite its large number of isnads (chains of transmission) the hadith characterized as da'eef (weak) in form of "Whoever preserves forty hadith for my Ummah (followers) Allah will resurrect him a scholar and a faqeeh (jurist)", encouraged wises to write Forty Hadith. The most famous one between the Forty Hadiths written in Arabic, Persian and Turkish, is the "Forty Hadith" of Al-Nawawi.

The Jelveti Sheikh Ismail Hakki Bursevî who marked the century he lived with his more than hundred works, is one of the scholars that paraphrase the Forty Hadith of Al-Nawawi. Bursevî did not just explain the words, gramer and annotate hadith, he also relays information on interpretation, fiqh, kalam and sufism in addition to the hadith issues on the Forty Hadith Exegesis. Bursevî enriched the paraphrasing with stories, poems, proverbs and personal experiences. With this manner of him, he aims to mention all the scientific information and present to the reader fund of information that he/she can read without getting bored.

In this article, after a brief informing about the narration that encourages wises to write the Fourty Hadiths and works of Bursevî we will try to itemize the method of Bursevî in his hadith exegesis.

Keywords: Al-Nawawi, Ismail Hakki Bursevî, Paraphrasing of Forty Hadiths, Commentary, Method.

Giriş

Kırk hadis ezberleme konusundaki rivâyetler hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak; Türkçe'de kırk hadis olarak bildiğimiz kitap türü, Arapça'da "erbeûn hadis", Farsça'da "çihl hadis" olarak bilinir. Rivâyet türü hadis eserleri içerisinde yer alan kırk hadislerin bu kadar yaygın olmasının sebebi, Hz. Peygamber'den nakledilen "Kim ümmetinden dini konularla alakalı kırk hadis ezberlerse, Allah onu fakihler ve âlimler arasında diriltir" şeklindeki rivâyettir. Bu hadis Ali b. Ebî Tâlib, Muaz b. Cebel, Abdullah b. Mes'ud, Ebû'd-Derdâ, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el- Hudrî ve Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilmiştir. Rivâyetlerde manayı değiştirmeyen lafız farklılıkları göze çarpmaktadır. Ebû'd-Derdâ rivâyetinin sonunda "Ben Kıyamet günü onun için şefaatiçi ve şahit olurum",¹ İbn Mes'ûd rivâyetinde, "Cennetin hangi kapısından girmek istersen gir denilir",² İbn Ömer tarihinde, "Ulemâ zümresinde yazılır, şüheda zümresinde haşrolunur", Ebû Saîd rivâyetinde ise, "Kıyamet Günü ezberlediği kırk hadis, şefaetim sayesinde onu cennete girdirir" ilaveleri dikkat çekicidir.³

Prof. Dr. İsmâil Hakkı Ünal, "Ölümünden sonraya kırk hadis bırakan kimse cennette benim arkadaşımıdır"⁴ rivâyetinin kırk hadis derleyicileri için daha açık bir işaret olduğu değerlendirmesini yaparak, hadisi rivâyet eden yukarıdaki sahabilere Ebû Ümâme, Abdullah b. Amr, Câbir b. Semure ve

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı.

¹ Ebû Bekr el-Beyhakî (1423/2003). *Şuabu'l-İman*, III/240 (1597), Bombay: Mektebetü'r- Rüşd.

² Ebû Nuaym (1405). *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV/189, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l- Arabî.

³ Abdülkadir Karahan (1991). *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s.5-6, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Hadisin değişik tarihleri için bkz.Ebû'l- Ferec İbnü'l- Cevzî (1401/1981). *el- İlelü'l- Mütenâhiye*, I/111-122(161-184), Faysalâbâd: İdâretü'l- Ulûmi'l- Eseriyye.

⁴ Ebû'l- Ferec İbnü'l-Cevzî (1401/1981). *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I/117 (179).

Büreyde'yi de ekleyerek benzer hadis rivâyet edenlerin sayısını 13'e çıkarmaktadır. Ancak sayının çokluğu rivâyetleri mütevatir derecesine çıkaramamış ve bütün tarikler eleştirilmiştir. Bu hadisin 24 ayrı tarikini kitabında inceleyen İbnü'l-Cevzî, hepsinin illetlerini tek tek sayarak, isnadlarda yer alan bazı ravileri yalancı, hadis uydurucu, münkeru'l-hadîs, metrûku'l hadîs olarak nitelendirmiştir.⁵ İbn Hibbân, İbn Adıyy, İbn Abdilber, Zehebî" gibi âlimler de söz konusu râvileri cerh etmişlerdir.⁶

Aclûnî Keşfü'l-Hafâ'sında hadisin çeşitli varyantlarını zikrettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Dârekutnî hadis hakkında "Bütün tarikleri zayıftır, sâbit değildir." demektedir. Bu sebeple Hâfız İbn Hacer -Allah ona rahmet etsin- "Hadîsin tariklerini bir cüzde topladım. Onların içinde illetten sâlim bir rivâyet yoktur" değerlendirmesini yapmaktadır. Beyhakî Şuab'ında Ebû'd- Derdâ hadisini naklettikten hemen sonra "Bu metin insanlar arasında meşhurdur, sahîh bir isnadı yoktur" demektedir. İbn Asâkir, tariklerinin hepsinin eleştirildiğini anlatmakta, Nevevî ise Kırk Hadis'inin mukaddimesinde "Hadis hâfızlarının, tarikleri çok olsa da, hadisin zayıf olduğu konusunda ittifak ettiklerini söylemektedir.

Allâme İbn Hacer el- Mekkî-Allah Teâlâ ona rahmet etsin- şerhinde, musannifin sözünü, Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî'nin Erbaîn'inde yaptığı "(Hadis) pek çok tarikle rivâyet edilmiştir. O tarikler sebebiyle hadisçiler hadislerin hepsini sağlam olarak kabul etmişler, itimat etmişler, sahîh olduğunu anlamışlar ve güvenmişlerdir" değerlendirmesiyle reddetmemektedir.

Hadis, Hâfız Münzîrî'nin, zayıf hadislerin birbirine eklendiğinde kuvvet kazandığı şeklinde bir anlayış olduğunu söylemesine rağmen, itirâz edilen (kabul görmeyen) bir hadistir. İbnü'l-Cevzî'nin Mevzûât'ta bunu zikretmiş olması sebebiyle de hadis reddolunamaz. Çünkü İbnü'l-Cevzî'nin söyledikleri bir tesâhül eserdir. Doğru olan hadisin mevzû değil, zayıf olduğudur."⁷

Hadisçilerden bazılarının tergîb ve terhîb türü rivâyetleri incelemede titiz davranmaması, kırk hadis ezberleme, derleme ve başkalarına aktarmanın hayra teşvik eden işlerden sayılması, rivâyetin kabulünü kolaylaştırmış, İbnü'l-Cevzî ve Nevevî gibi hadis âlimleri, rivâyetin zayıflığını kabul etmekle beraber kırk hadisler kaleme almaktan geri durmamışlardır.⁸

İmam Nevevî, kendisinden önce medresede hocalık yapan İbnü's-Salâh'ın seçtiği 26 hadise 16 hadis daha ilave ederek 42 hadisten oluşan Kırk Hadis'ini oluşturmuştur. İbn Receb el-Hanbelî'nin(ö.795/1393) 8 hadis daha ilave edip 50'ye tamamladığı şerhinin adı ise, Câmîü'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadîsen Min Cevâmîü'l-Kilem'dir. Eserde hadislerin sıhhat dereceleri, benzer rivâyetler ve fikhî hükümlere yer verilmektedir.⁹

1-İsmâil Hakkı Bursevî'nin Önemli Eserleri ve Şerh-i Hadis-i Erbaîn

İsmâil Hakkı Bursevî'nin eserleri 100'ün üzerindedir. Son kitaplarından Kitâbü'n- Netice'de onbeş eserinin adını zikrettikten sonra bunlardan başka yüzden fazla kitap ve risâlesinin bulunduğunu ve bunların çoğunun tasavvufa dair olduğunu zikretmektedir.¹⁰ Eserlerinin 40 kadarı Arapça, çoğu Türkçe olan Bursevî, Arapça, Farsça ve Türkçeyi fasîh olarak kullanmakta, Türkçeyle kaleme aldığı mektupları dışında sade, anlaşılır bir dil kullanmaktadır. Muallim Naci'nin, yazdığı şiirler hakkında, "Türkçe tarz-ı ifâdesi, o zamana göre fevkalade addolunsa lâyıkır"¹¹ değerlendirmesini yaptığı İsmâil Hakkı, Türkçeyle eser vermesinin sebeplerini, anlama öğrenme ve amel etmenin kolay olması, istifadenin tam, faydanın âmme ve hâssaya şâmil olması, Arapça bilmeyen ümmîlerin de faydalanması olarak sıralamaktadır.¹²

Bursevî çok eser yazmasının sebepleri arasında, okuma yazma yönünden yıldızının Utarid olmasına işâret etse de,¹³ İsmâil Hakkı Bursevî'nin şerh ve vâridât türü eserlerinin sayıca çok olmasının sebebi, Şeyhi Osman Fazlî'nin kendisine bu yönde yaptığı telkinlerdir.¹⁴ Şeyhinin "Kalbine doğanları (lâihâtı) yaz. Fakat söz ve yazı şehvetinden sakın. Kalbe gelen hâtır, ister yağmur gibi hoş bir beldeye düşsün, ister düşmesin vakti gelince zuhûru gerektirir. Sana düşen sadece onu izhâr etmektir"¹⁵ demesi, kolayca yazabilmesini Rabbinin ona verdiği bir lütuf olarak değerlendirmesi "Rabbinin nimetine gelince onu anlat"¹⁶ âyetine işâret etmesi, devamla "Manzum olsun mensur olsun zorlanmadan kalbine doğan her şeyi yaz, fakat ona iltifat

⁵Ebü'l- Ferec İbnü'l-Cevzî (1401/1981). *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I/119-122.

⁶Geniş bilgi için bkz. İsmâil Hakkı Ünal (1999). "İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamid-i Veli'nin Hadis-i Erbaîn Şerhi", *AÜİFD*, C.39, sa. 1, s. 138-139.

⁷İsmâil İbn Muhammed el- Aclûnî (1405). *Keşfü'l-Hafâ*, II/322,2465. Hadis, Beyrut: Müessesetü'r- Risâle.

⁸İsmâil Hakkı Ünal (1999). "İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamid-i Veli'nin Hadis-i Erbaîn Şerhi", *AÜİFD*, C.39, sa:1, s. 140.

⁹Cengiz Kallek(1999). "*İbn Receb*", *DİA*, C. XX., s.245, İstanbul: TDV Yayınları.

¹⁰İsmâil Hakkı Bursevî(1997). *Kitâbü'n-Netice*, II/339, İstanbul: İnsan Yayınları.

¹¹Muallim Naci (1308). *Esâmî*, s.59, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

¹²Ali Namlı (2001). *İsmâil Hakkı Bursevî*, s.163, İstanbul: İnsan Yayınları; İsmâil Hakkı Bursevî (1997). *Kitâbü'n-Netice*, I/1.

¹³Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 161.

¹⁴Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 56.

¹⁵İsmâil Hakkı Bursevî, *Temâmü'l-Feyz*, II/138.

¹⁶Duhâ Sûresi (93),11.

etme. Gaye ondan başkasıdır. “İleride Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın”¹⁷ve talebin darlıklarından kurtulacaksın”¹⁸ sözleri İsmâil Hakkı Bursevî için adeta itici güç olmuştur.

İsmâil Hakkı Bursevî'nin en hacimli ve en meşhur eseri, Rûhu'l- Beyân fî Tefsiri'l- Kur'ân adlı eseridir. Müellif, şeyhinin tavsiyesiyle Bursa camilerinde verdiği vaazlarda Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmiş, bir taraftan da tuttuğu notlardan faydalanarak Rûhu'l-Beyân'ı Arapça olarak kaleme almıştır.¹⁹ Müellifin ifadesiyle 23 yılda tamamlanan²⁰ tefsirin başlıca kaynakları, Zemahşerî, Fahreddin Râzî, Kadı Beydâvi ve Ebû's-Suud tefsirleridir. Bu yönüyle Rûhu'l-Beyân'ın diğer tefsirlerin mütâlasına ihtiyaç bırakmadığını belirten Ömer Nasuhi Bilmen, eserin “Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin manalarını izah için usulü dairesinde yazılmış bir tefsir kitabı olması yanında, aynı zamanda pek mükemmel bir mev'ıza kitabı” olduğunu söylemektedir. “Bunun içindir ki, bu eserin sayfelerinde tefsir ile pek de alakası olmayan bir takım hikâyelere, ibretli vakalara, tasavvufî manzumelere de yer verilmiştir. İslam Edebiyatının her kısmına büyük vukûfu olan muhterem müfessir sırası geldikçe öyle güzel, münâsip Arapça ve Farsça beyitlerle kıtalarla sözlerini süslüyor ki, insan onun bu güzel seçimine hayran olmaktan kendisini alamıyor.” sözleriyle eseri metheden Ömer Nasuhi Bilmen şu sözleriyle de olumsuz kanaatini ortaya koymaktadır: “Bununla birlikte bu mübarek tefsir kitabında bir kısım zayıf hadisler, zâid denilecek yazılar, esassız görülecek hikâyeler de yer bulmuştur. Eğer bu feyizli, kapsamlı eserde, bunlar bulunmamış olsaydı, elbette kıymeti bir kat daha artar, bazı kimselerin tenkidine hedef olmaz ve adeta kendi tarzında emsalsiz bir tefsir kitabı olurdu.”²¹

Gramer, belağat, edebiyat, rivâyet, eğitim vb. özellikler yönünden devrinin bütün kültür değerlerini yansıtan bir mozaik olan eser,²² tefsir, fıkıh ve tasavvuf ilişkisinin en önemli örneklerinden birisi olarak da değerlendirilmektedir.²³

Tasavvuf konusunda Yazıcızâde Muhammed Efendî'nin Muhammediyye'sini şerhettiği Ferâhu'r-Rûh, Mesnevî'nin ilk 738 beytine yazdığı şerh olan Rûhu'l-Mesnevî, Pend-i Attâr şerhi, vâridât türü eserleri ve ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı Kitâbü'n-Netice İsmâil Hakkı Bursevî'nin dikkate değer eserleridir.

Bazı hadisleri şerhettiği küçük risaleleri ve Riyâzü's- Sâlihîn'den seçtiği 40 hadisin şerhini yaptığı küçük hacimli risâlesini bir tarafa bırakırsak, Usûlü Hadis alanında İbn Hacer'in Nuhbetü'l- Fiker'ine yazdığı şerh ve Nevevî'nin 40 Hadis'ine yazdığı şerh olan Şerh-i Hadîs-i Erbaîn hadis sahasında keleme aldığı en önemli eserlerdir.

İsmâil Hakkı mukaddimedede²⁴ ve şerhin sonuna tarih düşmek için yazdığı beyitlerde, bu şerhi Derviş Hâfız Ali Efendî'nin isteğiyle kaleme aldığını belirtmektedir. 1137 yılı Muharrem ayı başlarında Bursa'da müellifin kütüphanesinde tamamlanan eser,²⁵ müellifin ömrünün son yıllarında olgunluk mahsulü olarak kaleme aldığı bir eser olarak da dikkat çekmektedir.

Bursevî, Nevevî'nin tertibini aynen muhafaza etmiş ve onun derlediği 42 hadisi şerhetmiştir.²⁶ Eser İstanbul'da 1253, 1313 ve 1317 yıllarında üç defa basılmıştır.²⁷ Yüksek Lisans Tezi olarak Hikmet Gültekin tarafından ilk 20 hadis, Ayşe Gültekin tarafından son 22 hadis üzerinde tahrir ve tenkit çalışması yapılmış ve Bursevî'nin hadisçiliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1998 yılında, İsmâil Hakkı Bursevî'nin hayatı ve hadisçiliğini Hikmet Gültekin'in, eserin Latin harflerine çevirisinin Sami Erdem tarafından yapıldığı bir çalışma olarak İstanbul'da neşredilmiştir.²⁸

Abdülkadir Karahan, şerhe edebî bir eser gözüyle bakılamayacağını söylemekte, “daha çok medrese âdâbına uygun ve tadrîsî- ta'lîmî mâhiyette geniş bir izahnâme olarak mütâlaa edilmesinin zarûrî olduğunu” ifade ettiği eser hakkında, “Nesri iyice medrese kokusu taşıyor. Bu kitap daha çok medreselerde talebe-i ulûma Nevevî Erbeûn'unu kolayca anlatıp öğretmek için hazırlanan onlarca Kırk Hadis şerhi yanında kuvvetle mevki alabilecek Türkçe bir Kırk Hadis olmak hususiyetini de haizdir.” demektedir.²⁹

2-Bursevî'nin Hadis Şerh Metodu

2-1-Bursevî öncelikle senedde yer alan sahâbî raviler hakkında bilgi vermektedir.

¹⁷ Duhâ Sûresi (93), 5.

¹⁸ İsmâil Hakkı Bursevî, *Temâmü'l- Feyz*, II/141.

¹⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Temâmü'l- Feyz*, II/107-109.

²⁰ İsmâil Hakkı Bursevî (1997). *Kitâbü'n- Netice*, II/430, İstanbul: İnsan Yayınları.

²¹ Ömer Nasuhi Bilmen (1974). *Büyük Tefsir Tarihi*, C. 2, s. 712-713, İstanbul: Bilmen Yayınevi.

²² Seyit Avcı (2004). *Süffilerin Hadis Anlayışı*, s. 29, Konya: Ensar Yayıncılık.

²³ Abdullah Kahraman (2011). “Tasavvufî Tefsirlerin Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımı (İsmâil Hakkı Bursevî Örneği)”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, I/267, İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kuran ve Tefsir Akademisi Yayınları.

²⁴ İsmâil Hakkı Bursevî (1253). *Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen*, s.2, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

²⁵ Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 391, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

²⁶ Bursevî, 41. Hadisin şerhine başlarken bu durumu açıkça belirtmektedir. Bkz. a.g.e, s. 384

²⁷ Eserin müellif hattıyla olan 197 varaklık nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesindedir. (no.39)

²⁸ İsmail Hakkı Bursevî (1998), *Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul: İnsan Yayınları. (Araştırma: Hikmet Gültekin- Metni hazırlayan: Sami Erdem)

²⁹ Abdülkadir Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s.258-259.

Bursevî hadisleri şerh ederken Nevevî tertibini aynen muhafaza etmiş³⁰ ve Nevevî gibi senedleri hazfetmiştir. Ancak onun her hadis için olmasa da, hadisin sahâbi ravisinin ismini naklettiği ve kısa bilgiler verdiği görülür. Meselâ, 22. hadisin ravisi Câbir (R.A) hakkında; “Câbir kesret-i rivâyetle meşhûr olan altı aded ashâbdandır ki, anlar bunlardır: Ebû Hureyre ve İbn Abbâs ve İbn Ömer ve Âişe ve Câbir ve Enes Radiyallahu Anhum. Câbir’in cümle merviyâtı 1540 hadistir.”³¹değerlendirmesini yapmaktadır. Hatta aynı yerde Câbir b. Abdillâh’ın babasının Uhud Savaşı’nda şehit olduğunu, Allah Teâlâ’nın onunla yüzyüze konuşup ikramda bulunduğunu, bir muradının olup olmadığını sorduğunu, onun da yeniden dünyaya dönmek istediğini (tekrar Allah yolunda savaşmak için) söylediğini nakletmekte ve “Ensâr” kelimesinin kökeni hakkında bilgi vererek, onların aslında “Yemen’den bir tâife” olduğunu söylemektedir.³² Ensâr’ın üstünlüğüne işâret etmek üzere de *إني لأجد نفس الرحمن من قبل اليمن* “Rahmân’ın kokusunu Yemen tarafından alıyorum” hadisini zikredip Allah’ın nefes için alınması gereken havaya ihtiyacı olmadığını, bundan münezzehtir ve âlî olduğunu, , Allah Teâlâ, Ensâr Hazerâtıyla düşmanın verdiği sıkıntılara nefes aldıracağı için Rasulullâh’ın böyle söylediğine işâret etmektedir.³³Bursevî 22. hadiste ayrıca “Bir adam Rasulullah’a sordu” ifadesinde adı geçen kişinin, Uhud Savaşında şehit edilen Nu’ mân b. Kavkal olduğunu belirtmektedir.³⁴

25. hadisin şerhinde ise, “Bu hadis-i şerîf dahî, hadis-i sâbık gibi Ebû Zer Gıfarî -Radiyallâhu anhrivâyeti ve Müslim tahrîci ile sâbit olmuştur” demektedir, hadiste geçen nâs ifadesiyle kastedilenin sahâbe olduğunu belirterek şu bilgileri vermektedir: “Tabakât-ı Sahâbe, Usûl-i Hadîs’de mezkûredir, oradan talep oluna. Ve aded-i sahâbe mazbût değildir. Egerçi intikâl-i Nebeviyyeden sonra mevcut olan ruvât-ı ehâdis yüz on dört bindir deyû rivâyet eylediler ve bunlardan âhir vefât iden Ebû’t- Tufeyl Âmir bin Vâsile el-Leysî’dir ki, intikâl-i Nebeviyyeden yüzüncü senede Mekke-i Mükerrreme’de vedâ-i âlem-i fânî idüb makâm-ı indiyet ile mükerrrem olmuşlardır.”³⁵

28. hadisin sahâbî ravisi Ebû Necih el-Irbad’ın adında yer alan Necih kelimesindeki nûn’un fethayla, cîm’in kesrayla okunacağını, sonundaki hâ’nın hâ-ı mühmele olduğunu, fâil vezni üzere muzaffer oldu manasına gelen necâh kelimesinden geldiğini söylemekte ve Irbâd hakkında, “Ebû Necih, Irbâd’ın künyesidir ki, Necih oğlu. Ve Irbad hicretten yetmiş beş tarihinde Şam’da defîn-i hâk olmuştur. Cümle merviyâtı 31 hadis-i şeriftir.”³⁶değerlendirmesini yapmaktadır.

Bursevî’nin 29. hadisin ravîsi olan Muâz b. Cebel’in isminden yola çıkarak yaptığı açıklamalar da son derece dikkat çekicidir. Müellif, Muâz isminin mîm harfinin zammıyla okunduğunu söylemekte, iâze kelimesinden geldiğini belirtip manasına işâret etmekte ve *آأى آؤىغآع ٤٤* “Onu (Meryem’i) senin korumana bırakıyorum”³⁷ âyetini örnek olarak vermektedir. Cebel’in dağ manasına geldiğini, Arapların tefe’ül tarikıyla dağ, kaya, taş gibi isimleri çocuklarına verdiklerini belirterek Muâz’ın kurrâ-i ashâbdan olduğunu, Rasulullah tarafından Ebû Mûsâ el- Eş’arî ile birlikte Yemen halkına dini öğretmek için halife tayin olduğunu, bundan dolayı da onlara Rasûlü Rasûlillah denildiğini haber vermektedir. Hilâfet kelimesinin geçtiği yerde fırsatı kaçırmadan, tasavvufta yer alan hilâfet meselesine, “Peygamberlerin vârisleri arasındaki hilâfet buradan kalmıştır. Gerçi hilâfetin hakîkati müstahlifin (halife bırakanın) dünyâdan intikâlinden sonradır” diyerek işâret etmektedir.³⁸

21. hadiste geçen Süfyân’ın, es- Sekafi olduğunu belirtmesi, isminin Kusay b. Münebbih b. Bekr b. Hevâzin olduğunu, Hz. Ömer zamanında zekât toplayan bir memur olarak görevlendirildiğini söylemesi,³⁹

³⁰Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, s.384, 41. hadis

³¹Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 217. Muksirûndan olan ve hadiste Abadile denilen kişilere, “Ma’lum ola ki ‘Abadile’ inde’l-muhaddisîn dört kimsedir ki, İbn-i ‘Ömer ve İbn-i ‘Amr İbnü’l- ‘As ve İbnü’z-Zubeyr ve İbn-i ‘Abbas’dır radiyallâhu ‘anhüm.” diyerek işâret etmekte ve Abdullah b. Mes’ud’un erken vefat etmesini onun çok hadis rivayet edememesinin sebebi göstererek Abadile’den olmadığını söylemektedir. Bkz. a.g.e, s.56, 63.

³²Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 217. Ensârın Yemenli olduklarına dair bkz. Hüseyin Algül (1995). “*Ensar*”DİA, C.11, s. 252, İstanbul: TDV Yayınları. Cabir bin Abdillâh’ın babası hakkındaki rivayet için bkz. Hâkim, *Müstedrek*, 2/130 (2557). Hâkim, hadisin isnadının sahîh olduğunu, fakat Buhari ve Müslim’in hadisi tahrîc etmediklerini söylerken, Zehebî, hadisin râvîlerinden Ebû Hammâd hakkında Nesâî’nin metrûk dediğini haber vermektedir.3/223(4911).Hâkim, hadisin isnadının sahîh olduğunu, fakat Buhari ve Müslim’in hadisi tahrîc etmediklerini söylerken, Zehebî, hadisin râvîlerinden Feyz İbn Vesîk’in kezzâb olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân, *Sahîh*, Menâkibü’s- Sahâbe, 15/490(7022). Şuayb Arnaûd, hadisin isnadının ceyyid olduğunu söylemektedir. Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, 5/107 (Amr.b.Kays el- Melai maddesi)

³³Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 218. Hadis için bkz.Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2/541 (10991-10978); Şevkani, *el- Fevaidü’l- Mecmua*, 1/436 (21), 1/403(692). Hadis hakkında Ahmed İbn Hanbel’in Müsned’inde zikrettiği, ricalinin Şebib dışında sahîh olduğu onu da sika derecesine çıkaranlar olduğu bilgisi verilmektedir. Acluni, *Keşfü’l-Hafâ*,1/217 (659), 1/260(801). Acluni, İrâkî’nin hadisin aslının olmadığını söylediğini belirtmektedir.

³⁴Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 218.

³⁵Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 260.

³⁶Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 283.

³⁷Âl-i İmrân Sûresi (3), 36.

³⁸Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 299.

³⁹Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 210.

27. hadisin râvîlerinden Vâbisa hakkında, “Mervîdir ki, Vâbisa hicretin dokuzuncu senesinde Benî Esed kabilesinden kavminden on nefer kimse ile Rasulullâh’a-S.A.V- gelüb kemer bend-i İslam oldılar ve âhir Rika’da defin-i hak oldı” Kâriü’l- Kur’an ve kesirü’l- büka sahabî idi. R.A.”⁴⁰ bilgisini vermesi, 35. hadisin arasında geçen sözü söyleyenin Ebû Hureyre olduğunu belirtmesi⁴¹ 19. hadisin ravisi Abdullah’ın “Abâdile-i Erbaa’dan olduğunu, Hz. Peygamber’in ona “Allahım, onu dinde fakih kıl ve ona te’vili öğret” diye duâ ettiğini, bu duâ sebebiyle onun tefsir ilminde kendisine mürâcaat edilen biri haline gelip kendisine Sultânü’l-Müfessirîn lakabının verildiğini ve Tefsir-i Nisâbü’rî’de onun rivâyetlerine çokça atıflar yapıldığını, Hz. Peygamber’in vefâtında Arapların sinn-i hitân (sünnet olma yaşı) dedikleri 13 yaşında olduğunu haber vermesi⁴² vb. örnekler ve verdiği bilgilerin doğruluğu, onun sened ve râvîler hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

2-2-Hadisin varsa sebab-i vürûduna ve söyleniş zamanına işaret etmekte, başka rivâyetlerde yer alan ek bilgilere atıfta bulunmaktadır.

Sebeb-i vürûdu bilmek hadisin anlaşılmasını kolaylaştıran sebeplerdendir. Ancak her hadis için sebab-i vürûd olmadığı da hepimizin malumudur. Bursevî hadis ve diğer ilimler açısından, şerhettiği her hadis için aktarabileceği bütün bilgileri aktarmaya çalışan bir müelliftir. Bu bağlamda sebab-i vürûdu olan hadislere işaret etmekte, biliyorsa hadisin söylendiği zamanı aktarmakta, rivâyetleri karşılaştırıp, birinde olup diğerinde bulunmayan bir bilgi varsa vermekte ve bizim hadisi daha iyi anlamamıza çalışmaktadır.

İlk hadis olan “Ameller niyetlere göredir...” hadisinin sebab-i vürûdunu, muhâcirlerden birinin, Ümmü Kays adındaki bir kadınla evlenmek için hicret etmesi olarak açıklayan Bursevî,⁴³ 35. hadiste yer alan âç İŞNâ “Müslüman kardeşini hor ve hakir görmez” ifâdesini açıklarken de, önceleri kâfir olan Halid bin Velid ve Ebû Cehil’in oğlu İkrime gibi kişilerin, sonra müslüman olarak İslam ve takvâları sebebiyle hürmete layık hale geldiklerini anlatmakta ve bu meyanda naklettiği, “Ölümler sebebiyle dirilere eziyet etmeyiniz” şeklindeki hadisin sebab-i vürûdu olarak “İkrime’ye eziyet olur deyü pederi Ebû Cehl’i sebb u şetmden ashâbın nehy olunmasını” göstermektedir.⁴⁴

36. hadiste yer alan “Kim ilim öğrenmek için bir yola girerse Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır” cümlesini açıklarken naklettiği “Genişliği gökler ve yer kadar olan cennet için harekete geçin”⁴⁵ hadisinin Gazve-i Bedir’de söylendiğini not düşmesi⁴⁶ hadisin söyleniş zamanını biliyorsa aktardığına işaret etmektedir.

Bursevî’nin zaman zaman, seçilen metinde yer almayan, ancak başka rivâyetlerde karşılaşılan bilgilere, hadisin daha iyi anlaşılması için yer vermesine örnek verecek olursak;

29. hadisin başında “Bu hadisin sadrı vardır ki budur;” diyerek önce Muaz İbn Cebel’e ait olan Arapça açıklama cümlelerini zikretmekte, Tebuk’ün konumu hakkında bilgi vermekte, Tebuk Seferinin Hristiyanlar üzerine çok sıcak zamanlarda düzenlendiğini söyleyip kıssasının Kur’an’da ve siyerde açıklandığını söylemektedir. Sonra da, “Ya’ni, Rasulullâh ile Tebuk Gazâsı’na çıktığımız esnâda ki, harr-ı şedîd vakî olmağla kavm ya’ni sahâbe Radiyallâhu anhum perişân olub, her biri bir yana gitmişlerdi. Gördüm ki Rasulullâh bana karibdir. Hemân yanlarına varub suâl idüb didim ki, Ya Rasulallah!” şeklinde açıklamada bulunmaktadır.⁴⁷ Konunun başka rivâyetlerle detaylandırılması olarak okuyabileceğimiz bu usul, şârihlerin usûlüdür ve Bursevî de “Kırk Hadis Şerhi”nde bu usulden faydalanmaktadır.

2-3-Hadisleri kelime veya cümle şeklinde vererek kelime îzâhları yapmakta ve hadisin manasını nakletmektedir.

Bursevî verdiği hadis metnini sarf ve gramer yönünden incelemekte,⁴⁸ kelimelerin Türkçe ve Arapça karşılıklarına işaret etmekte⁴⁹ ve Arapça sözlük olarak; Râğıb el- İsfahânî’nin el-Müfredât fi Ğarîbî-

⁴⁰Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 278.

⁴¹Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 347.

⁴²Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 185. Müellif burada sünnetin son vakti sayılan 13 yaşın Hz. İsmâil’den beridir tevârüsen geldiğini, Yahudilerde ise sünnet olma yaşının Hz. İshâk’dan tevârüsen geldiğine göre yedinci gün olduğunu ayrıca belirtmektedir.

⁴³Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 8.

⁴⁴Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 347. Hadis “Ölümlere sövmeyiniz ve dirilere eziyet etmeyiniz” şeklinde Tirmizi ve Nesâî’nin Sünen’lerinde ve Ahmed İbn Hanbel’in Müsned’inde yer almaktadır. Bkz. Tirmizi, Sünen, Birr, 51; Ahmed İbn Hanbel, 4/252.

⁴⁵Müslim, İmâret, 41.

⁴⁶Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 355.

⁴⁷Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 299-300.

⁴⁸Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 8, 10, 49-50, 52, 53, 95, 99, 101, 102, 108, 138, 162, 163, 172, 173, 180, 183, 186, 187, 196, 210, 215, 217, 218, 219, 221, 230, 235, 236, 243, 260, 269, 270, 293, 316, 319, 325, 332, 336...

⁴⁹Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 11, 50, 80, 105, 107, 109, 147, 162, 165, 166, 174, 178, 181, 186, 187, 189, 195, 202, 206, 212, 218, 226, 236...

Kur'ân'ını⁵⁰ Sihâh-ı Cevherî'yi,⁵¹ Fîrûzâbâdî'nin Kâmûsu'l-Muhi'ini⁵² Farsça sözlük olarak ise Ahmed b. Ali el-Beyhakî'nin kaleme aldığı Tâcü'l-Mesâdir'⁵³ kullanmaktadır.

Ya'ni,⁵⁴ mana budur ki,⁵⁵ manay-ı hadis budur ki,⁵⁶ manay-ı kelim budur ki,⁵⁷ manay-ı kelim-ı Nevevi budur ki,⁵⁸ demek olur ki⁵⁹ vb. ifadelerle Arapça metnin Türkçe karşılığını veren müellifin, hadislerin manasını verirken okuyucununun Arapça bildiğini farzederek Arapça kelime veya cümleyi Arapça olarak izah ettiği de olmaktadır.⁶⁰Şâ í lí ČáĀÓáċă Şæáċ “Bana İslam hakkında bir söz söyle”cümlesini ĀæŌäí lí ÈĈÈ Čálîä“Bana din konusunda tavsiyede bulun” şeklinde,⁶¹ĀĀĀí“Gördün mü?” ifâdesini, ĀĪĒĀi“Bana haber ver” şeklinde açıklaması⁶² buna örnek olarak verilebilir. Müellif açıklamasını yaptıktan sonra, okuyucununun dikkatini çekmek ve öğüt vermek için⁶³ veya hadisi dua ile bitirirken de Arapça cümleler kullanmaktadır.⁶⁴

2-4-Rivâyet farklılıklarına ve hadisteki ziyâdeye işâret etmektedir.

21. hadiste yer alan áĈ ĀŌĀá Úäâ ĀĪĪĈ ŪíĪĪŞ ifadesinin bazı rivâyetlerde أحدك şeklinde yer aldığı⁶⁵ söylemekte ve hadis-i Süfyân'ın bazı rivâyetlerinde قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَخَوْفُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ قَالَ هَذَا فَأَخَذَ بِلِسَانِ نَفْسِهِ ثُمَّ şeklinde ziyade olduğunu belirtmektedir.⁶⁶23. hadiste yer alan الوضوء شطر الطهور ifadesinin, bazı rivâyetlerde شطر الوضوء إن أفتسك المفتون و إن أفتسك الناس ifadesinin bazı rivâyetlerde عبد حبشي şeklinde ilaveli olarak verildiğine,⁶⁸ 28. hadiste geçen عبد kelimesinin bazı rivâyetlerde عبد حبشي şeklinde ilaveli olarak verildiğine,⁶⁹ 38. Hadiste geçen من أهدى لي من أهدى لي و ليا ifadesinin bazı rivâyetlerde من أهدى لي من أهدى لي şeklinde geldiğine⁷⁰ yine aynı hadiste geçen بتقرب kelimesinin bazı rivâyetlerde فِئَةِ şeklinde yer aldığına⁷¹, 1. hadis olan niyet hadisinde yer alan إِبِلًاĈ ifadesinin bazı rivâyetlerde إِفْؤَالĈ şeklinde geçtiğine,⁷² işâret etmektedir.

Bursevî, 2. hadis olan Cibrîl hadisinde, Cebrâil'in Hz. Peygambere soru sorması ve Hz. Peygamber sorularının cevaplarını verdikten sonra “Doğru söyledin.” diye onaylamasının bazı rivâyetlerde mevcut olduğuna, bazı rivâyetlerde ise ya kısaltmak maksadıyla, ya da unutulmak zikredilmediğine,⁷³ yine aynı hadisin bazı tarihlerinde Hz. Ömer'in “Onun soru sorması, sonra da cevabı onaylaması bizi şaşırttı” sözünün yer aldığına⁷⁴ dikkat çekmektedir.

4. hadisin sonunda, mana yönüyle benzer bir rivâyeti veren Bursevî, kelime farklılıklarının önemli olmadığını önemli olanın hadisin maksadının anlaşılıp anlaşılmasında olduğunu, “Meâl ve mahsûl birdir zîrâ ‘amelden murâd, emr-i muhdesdir ki, vasfı murûr itmişdir.” diyerek vurgulamaktadır.⁷⁵

29. hadiste ise Muâz (R.A) Rasulullah'tan, kendisini cennete sokacak ve cehennemden uzaklaştıracak amelleri haber vermesini istemiş, Rasulullah da birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Hadiste, “Adamın gecenin ortasında namaz kılması” ifâdesi tam bir cümle oluşturmadan bırakılmıştır. Bursevî hadisin öncesinde “Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder” ifadesi bulunduğundan, yarım kalan cümleyi “...aynı şekilde hatayı yok eder.” şeklinde takdir etmektedir. Burada İbnü'l-Esîr'in Câmiu'l-Usûl'de rivâyeti “gayri haber takdir idüb” شعار الصالحين ءة وصلاة الرجل في جوف الليل şeklinde verdiği işâret

⁵⁰Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 81, 127, 154, 266, 289, 326.

⁵¹Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 118.

⁵²Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 11, 102, 105, 106, 118, 154, 191, 196, 221, 318, 342, 359, 386, 389.

⁵³Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 143, 147, 277, 282, 342, 346, 359, 372.

⁵⁴Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 2, 3, 4, 6...114, 264, 266, 267, 268, 270...

⁵⁵Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 48, 72, 87, 99, 102, 103, 143, 200, 201, 261, 285, 289, 350, 351, 359, 379.

⁵⁶Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 105, 143, 207, 266, 271.

⁵⁷Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 56, 211.

⁵⁸Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 51.

⁵⁹Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 2, 12, 55, 99, 117, 153, 163, 178, 180, 189, 199, 218, 242, 262, 270...

⁶⁰Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 240

⁶¹Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 211.

⁶²Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 218.

⁶³Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 10, 41, 57, 76, 105, 228, 247, 252, 292, 336...

⁶⁴Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 37, 90, 122, 172, 203, 237, 258, 307...

⁶⁵Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 212. Hadis Nesâî'nin Süneninde ve Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde her iki kelimeyle birlikte yer almaktadır. Bkz. Nesâî, Tefsir, 36 (11489); Ahmed İbn Hanbel, Müsned, 3/413 (15494;15416)

⁶⁶Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 217. Bkz. Tirmizî, Zühd, 48.

⁶⁷Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 221. الطهور şeklinde Müslim, Tahâret, 1; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, 5/342 (23290;22902), الوضوء şeklinde, Daavât, 51; İbn Hibbân, Sahîh, Rikâk, 9.

⁶⁸Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 281. المفتون şeklinde Ahmed İbn Hanbel, 4/194(17894; 17742), الناس şeklinde Ahmed İbn Hanbel, 4/227 (18162;17999).

⁶⁹Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 287. Tirmizî, İlim, 17; Ebû Dâvûd, Sünnet, 6. Sadece abd kelimesiyle bkz. Beyhaki, es-Sünen, Âdâbü'l-Kâdi, 20.

⁷⁰Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 367. Buhârî, Rikâk, 39; İbn Hibbân, Sahîh, Birr, 4; اهان şeklinde, Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, 8/221(7880).

⁷¹Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 370.

⁷²Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 8.

⁷³Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 42.

⁷⁴Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 52.

⁷⁵Bursevî, Şerhu'l-Erbaîn, 95.

etmekte,⁷⁶ “Bu cihetden ba’zı cehele cerh itmişlerdir” diyerek Câmiu’s-Sağîr’de yer alan **عليكم بقيام الليل، فإنه دأب الصالحين قبلكم** “Gece namazına kalkmanız gerekir. Sizden öncekilerin âdeti durumu budur”⁷⁷ hadisini sözüne delil olarak göstermekte, Kur’an’ın bazıını bazısını açıkladığı gibi hadisin de bazısının bazısını açıkladığını söylemekte ve benzer hadisle sözünü desteklemektedir.⁷⁸

Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, biz yukarıda verilen örneklerin, Bursevî’nin hadislerin değişik tariklerini ve hadislerde geçen rivâyet farklılıklarını bilmesi konusunda yeterli bilgi verdiği kanaatindeyiz. Bir konu hakkında gelen rivâyetlerin geneli hakkında bilgi sahibi olan müellif, zaman zaman farklılıklara işâret etmekte ve okuyanın zihnini mana ile rivâyet konusunda diri ve canlı tutmaktadır.

2-5-Hadisleri izâh ederken öncelikle konuyla ilgili âyet-i kerimeler ve hadis-i şeriflere mürâcaat etmekte, hadisin konusuna göre kelâmî, fikhî ve tasavvufî izâhlara girişmektedir.

Hadisi âyetlerle açıklama konusunda 23. hadisi bile gözden geçirmek yeterli olacaktır. Bursevî, 23. hadiste, Bakara Sûresinin 143, 148 ve 206., Araf Sûresinin 8., Enbiya Sûresinin 47., Yunus Sûresinin 10., İsrâ Sûresinin 44 ve 84., Tahrim Sûresinin 66., Ankebût Sûresinin 45., Nur Sûresinin 35., Câsiye Sûresinin 37. Rahmân Sûresinin 29., Nisâ Sûresinin 46., Tahrim Sûresinin 66., Yûsuf Sûresinin 12. ve Tevbe Sûresinin 11. âyetlerine konuyu izah ederken atıflarda bulunmakta ve açıklamalar yapmaktadır.

Hız. Peygamber’in bir adının da Abdullah olmasına Cin Sûresinin 19. âyetini delil getirmesi⁷⁹ “Müslüman müslümanın kardeşidir” hadisinin “Mü’minler ancak kardeşler”⁸⁰ âyetinden müstefâd olduğunu söylemesi,⁸¹ “De ki: “Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar”⁸² âyetini “Pes ism-i Rahmândan, imdâd-ı İlâhî herkesin isti’dâdına göre vârid olup, her nesneyi meşâkil ve münâsibine ilhâk ider ve illâ senk âyine ve feres insân ve hâr gül ve hacer cevher olmaz.” şeklinde açıklaması söylediklerini âyetle delillendirme, âyetlerle hadisler arasındaki irtibatı ortaya koyma ve âyetleri kendi meşrebine göre tasavvufî izahlar getirerek yorumlama çabasına örnek olarak verilebilir.

Bursevî, şerhettiği hadisin tam metnini başlangıçta vermese de, cümle cümle kelime kelime hadisi naklederek şerh etmekte, birleştirilmiş hadisler varsa, ona da mutlaka işâret etmektedir. Mesela; 27. hadiste metnen ve seneden muhtelif iki hadisin derc olduğunu belirterek şöyle demektedir: “Velâkin ma’nâda birbirine ittisâli ve her birinde fâide zâide olmağla bir yerde derc eyledi ve hadîs-i vâhid gibi kıldı”⁸³

Bursevî, şerhettiği hadislerin değişik tariklerini incelemekte ve özellikle Buhârî ve Müslim nüshalarında yer alan rivâyetleri birbirleriyle karşılaştırmaktadır. 4. hadisi örnek verecek olursak; şerhte hadis şu şekilde nakledilmektedir;

“Sizden birinizin anne karnındaki yaratılışı nutfе (döllенmiş yumurta) olarak kırk günde toplanıp tamamlanır. Sonra bunun gibi kırk gün alaka (rahme tutunan hücreler topluluğu), sonra da bunun gibi kırk gün muzga (bir çiğnemlik et parçası) olur. Sonra ona melek gönderilip ruh üfürülür ve melek dört kelimeyi yani rızkını, ecelini, amelini, şakî mi saîd mi olacağını yazmakla emrolunur...”⁸⁴ Bursevî, rivâyeti incelerken, cenine ruh üflenmesi ve melek tarafından rızkının, ecelinin, amelinin ve saîd mi, şakî mi olacağını yazılması konusunda farklı rivâyetler bulunduğu, bazı hadislerde kitâbetin, bazı hadislerde ruh üflenmenin önce olduğuna işâret etmektedir. Müslim’in bir rivâyetinde diğer rivâyetlerin aksine 2. kırk günlük dönemde kitâbetin geçmesinin sıkıntı olmadığına, farklı rivâyetlerin bu iki manayı cem eylediğine, bu hadisin dışındaki konularda da farklı rivâyetler bulunmasının “ihâta-i aksâm ve eşhâs ve nice mesâlih ve esrâr için” olduğuna işâret etmektedir.⁸⁵

Bursevî, 2. hadis olan Cibrîl hadisinde “Adamın soru sorması sonra da onu tasdik etmesi beni hayrete düşürdü” ifâdesinin Buhârî ve Müslim’de yer almadığını söylemektedir ki, bu muhtemelen müellifin bu ifâdenin Müslim’de bulunduğunu gözden kaçırdığını göstermektedir.⁸⁶

Bursevî, 17. hadiste yer alan “Hayvanı kestiğiniz zaman kesmeyi güzel yapınız” cümlesinde geçen zebh kelimesinin bazı rivâyetlerde zibh diye okunduğunu, Müslim nüshalarının çoğunda ise zebh şeklinde geldiğini söylemekte ve kastedilen manalara işâret etmektedir.⁸⁷ 25. hadisi şerh ederken bir önceki hadis gibi

⁷⁶İbnü’l-Esir, *Câmiu’l-Usûl*, 1/73763 (7001).

⁷⁷es-Süyûtî, *el-Câmiu’s-Sağîr*, II/102 (5573). Ayrıca bkz. Tirmizî, Tahâret, 52. Elbânî hadisin zayıf olduğunu söylemektedir.

⁷⁸Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 311-312.

⁷⁹Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 383.

⁸⁰ Hucurât Sûresi (49), 10.

⁸¹Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 345.

⁸² İsrâ Sûresi (17), 84.

⁸³Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 276.

⁸⁴ Hadisin değişik lafızları için bkz. Buhârî, *Kitabü Bed’i’l-Vahy*, 5; *Ehâdisü’l-Enbiyâ*,1; *Kader*,1; *Tevhid*, 28; Müslim, *Kader*,1; *EbûDâvûd*, *Sünne*,17; *Tirmizî*, *Kader*, 4.

⁸⁵Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 76.

⁸⁶Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 27. Hadisteki ilâve ifâde için bkz. Müslim, *İman*,1.

⁸⁷Bursevî, *Şerhu’l-Erbâîn*, 174.

Ebû Zer rivâyeti ve Müslim tahrici ile sâbit olduğunu söylemesi,⁸⁸ 36. hadisin “Allah kulunu yanındakilere anar”⁸⁹ kısmını şerh ederken “Sahihayn’de husus üzerine ictimâ’-ı zikr hakkında hadis-i tavîl vardır” demesi,⁹⁰ 38. hadis için Buhârî’de lâhikası olduğuna işâret etmesi,⁹¹ 40. hadisi aktarırken Tirmizî rivâyetinde yer alan ziyâdeyi aktarması⁹² vb. örnekler onun ağırlıklı olarak üç Sahih’ten faydalandığını ortaya koymaktadır. Nâdiren de olsa, “Kütübü Ehâdîste gelür ki”⁹³ diyerek kaynak belirtmeden hadis zikrettiği de görülmektedir. Bursevî, kitap adı belirtmeden İmam Beyhâkî’den,⁹⁴ Kadı İyâz’dan,⁹⁵ Kuzâî’den,⁹⁶ İmâm Nisâbüri,⁹⁷ İbn Hacer,⁹⁸ Kırmânî⁹⁹ vb. hadis âlimlerinin kitaplarından hadis nakletmekte veya onların görüşlerini aktarmaktadır.

İbnü’l-Esîr’in Câmiu’l-Usûl’ü,¹⁰⁰ Meşâriku’l-Envâr,¹⁰¹ el-Müeyesser fi Şerhi Mesabîhi’s-Sünne isimli Mesâbîh şerhinin müellifi, Ebû Abdullah Fazlullâh es-Samed et-Türîbiştî (ö. 661/1263),¹⁰² Mişkâtü’l-Mesâbîh,¹⁰³ Mişkâtü’l-Mesâbîh’in ilk şerhi olan Hatîb Tebrîzî’nin hocası Şerafüddin et-Tîbî’ye ait olan el-Kâşif an Hakâiki’s-Sünen,¹⁰⁴ Aliyyü’l-Kârî’ye âit olan Mişkât şerhi Mirkâtü’l-Mefâtiḥ¹⁰⁵ onun mürâcaat kaynaklarıdır. Câmiu’s-Sağîr ve şerhleri,¹⁰⁶ Münâvî’nin Câmiu’s- Sağîr şerhi Feyzü’l-Kadîr,¹⁰⁷ Sehâvî’nin el-Mekâsîdu’l-Hasene’si¹⁰⁸ de onun mürâcaat ettiği kaynaklar arasındadır.

İmânın tanımı, ziyâde ve noksan kabul etmemesi, Allah’ın sıfatları, Kaderiyye mezhebinin ortaya çıkışı, Mücessime ve Mürcie, Ehl-i Sünnet ve Mutezile mezhebi arasındaki görüş ayrılıkları onun üzerinde durduğu kelâmî konulardır.¹⁰⁹

Fıkḥî açıklamalar yaparken bazen “Fukahâ dimişlerdir ki” “Ba’zı fetâvâda gelir ki” diyerek bilgi veren müellif,¹¹⁰ bazen de Ebû Hanîfe,¹¹¹ İmam Şâfiî,¹¹² İmâm Mâlik,¹¹³ Ahmed b. Hanbelî,¹¹⁴ İmâm Muhammed,¹¹⁵ Ebû Yûsuf’un¹¹⁶ görüşlerine atıfta bulunmaktadır. İnde’s- Şeyḥayn diyerek İmâm Muhammed ve İmâm Ebû Yûsuf’un görüşlerine dikkat çeken müellif,¹¹⁷ Hanefî ve Şâfiî mezhepleri yanında¹¹⁸ Zâhiriyye ve Ca’feriyye mezhebinin görüşlerine de işâret etmektedir.¹¹⁹

Hanefî mezhebinin kıymetli fetvâ kitaplarından el-Fetâva’l-Bezzâziyye,¹²⁰ Hanefî hukukçusu Kâdîhan’ın (ö. 592/1196) el-Fetâva’l-Hâniye adlı fetvâ kitabı,¹²¹ Fetâvây-ı Sirâciyye,¹²² Müeyyedzâde Fetâvâsı,¹²³ Şeyḥülislam Kemalpaşazâde’nin (İbn Kemâl) fetvâlarından oluşan Fetâvây-ı Kemâliyye ve üç defa şeyḥülislamlık makâmına getirilen Zekerîyyâzâde Yahyâ Efendî’nin verdiği fetvâlardan oluşan Fetâvây-ı Yahyâviyye,¹²⁴ yine fıkḥ eserlerinden Eşbâḥ¹²⁵ ve Hidâye,¹²⁶ Hanefî fıkḥuna ait sözlük mâhiyetinde

⁸⁸Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 259. 24. Hadis için bkz. Müslim, *Birr ve Sıla*, 15; 25. hadis için bkz. Müslim, *Zekât*, 17.

⁸⁹Müslim, *Zikir*, 11; Ebû Dâvûd, *Vitir*, 14; İbn Mâce, *Fezâil*, 17.

⁹⁰Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 358.

⁹¹Buhârî, *Rikâk*, 39 (6502).

⁹²Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 379-380. Hadis için bkz. Tirmizî, *Zühd*, 21 (2255).

⁹³Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 327.

⁹⁴Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 346.

⁹⁵Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 346.

⁹⁶Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 170, 352.

⁹⁷Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 366.

⁹⁸Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 96.

⁹⁹Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 98, 143, 367.

¹⁰⁰Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 311.

¹⁰¹Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 72, 149.

¹⁰²Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 49, 137.

¹⁰³Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 108.

¹⁰⁴Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 49.

¹⁰⁵Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 49, 288, 291, 330.

¹⁰⁶Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 152, 308, 312, 336, 358.

¹⁰⁷Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 71.

¹⁰⁸Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 143, 360.

¹⁰⁹Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 29, 40, 42, 212, 213, 78, 119, 123, 124, 136, 181, 298-299.

¹¹⁰Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 19, 117, 205, 254, 337.

¹¹¹Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 2, 3, 23, 155, 222, 291, 364, 371

¹¹²Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 2,3, 62, 220, 222, 310

¹¹³Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 333-334.

¹¹⁴Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 25.

¹¹⁵Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 145, 157.

¹¹⁶Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 23.

¹¹⁷Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 132.

¹¹⁸Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 26

¹¹⁹Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 100, 119, 324.

¹²⁰Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 363.

¹²¹Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 377.

¹²²Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 16.

¹²³Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 25.

¹²⁴Bursevî, *Şerhu’l-Erbaîn*, 159.

bir eser olan Mutarrızî'nin el- Muğrib adlı eseri¹²⁷ Bursevî'nin fikhî açıklamalar yaparken kullandığı eserlerdir.

Tasavvuf alanı ise tâbiri câizse Bursevî'nin uzmanlık sahasıdır. Tarikat ve şeriâtın birbirinden ayrı olamayacağını söyleyen,¹²⁸ Cibrîl hadîsinde "Burada sâilin kemâline nazar eyle ki ibtidâ zâhirden suâl eyledi ki, İslâm'dır. Andan bâtına intikâl eyledi ki, îmândır. Andan bâtını'l-bâtına 'udûl etdi ki, ihsândır"¹²⁹ diyen, "Muhakkak ki Allah katında yegâne din İslamdır."¹³⁰ âyetini " Ya 'nî zâhir-i dîn, umûr-ı mezkûre ve bâtın-ı dîn, teslîm ve rızâdır ki, İslâm-ı hakîkî dir. Ve millet-i İbrâhîm didikleri fi'l-hakîka budur"¹³¹ şeklinde açıklayan Bursevî, bunun yanı sıra, Ehl-i Zâhir, Ulemâ-i Rusûm gibi ifâdelerle tarikat yoluna girmeyenlerin umûr-ı hafiyeyi bilemeyeceklerine,¹³² "vahdet-i vücûda kâil olmanın cümle üzerine lâzım"¹³³ olduğuna işâret etmektedir. O'nun Hûd Sûresinin şakî ve saîdlerden bahseden 105-108. âyetlerini açıklarken "Ve bunda tarikatde mürted olanların hallerine dahî işâret vardır. Ve dimişlerdir, "Murtedu't-tarîkati â'zamu zenben min murtedi's-şerîati"¹³⁴ Zira küffâr-ı tarikat, küffâr-ı hakâyık ve küffâr-ı şerî'at, küffâr-ı ahkâmıdır. Ve küffâr-ı hakâyık münâfık menzilesindedir ki zâhiri îmân ve bâtını küfürdür. Münâfık ise nârın derk-i esfelindedir. Pes eger anın zenbi, sâirlerin zenbinden â'zam olmasa, derk-i esfelde mu'azzeb olmazdı. Derk-i esfelin ise harâreti, sâir tabakâtın harâretinden eşedir. Ve burada derk-i esfel, dereke-i tabî'atdır ki, ziyâde zulumâtı ve cu' ve 'atş-ı harâreti ana mahsûsdur. Pes tarikat merdûdı budur ki, merdûd olub cehennem-i tabî'atde yanub kalur ve berd-i selâm-ı rûh-ı 'âli bulmaz." demesi de dikkat çekicidir.¹³⁵

Bursevî keşfi beş kısma ayırarak "Ve küşûf beş nev'dir ki, keşf-i zamir ve keşf-i kubûr ve keşf-i melek ve keşf-i cin ve keşf-i İlahidir ki, bu mecmû'un â'lası keşf-i âhirdir. Zira Allah Te'ala'nın zât ve sıfât ve ef'âline dâirdir. Mâ'adâsı ise, ekvândandır. Ve ekvân, âlem-i vücûbın kışrı gibidir. Maksûd ise lûbdür, kışr degil"¹³⁶ demektedir. "Kur'anın zahr ve batn ve had ve muttalâ'ı vardır." hadîsini açıklarken, "Zahrı, nazmundan zihne sebk iden mâ'nâdır. Ve batnı, mefhûm-ı evvele lâzım olan letâifdir. Ve haddi, 'ukûl ve fuhûmun gâyet-i idrâkidir ve muttalâ'ı, mîm'in zammı ve tâ'nın teşdîdi ve lâm'ın fethiyle, bunların mâ verâsında â'ala sebîl-ı keşf hâsıl olan esrârü'l-heybe ve işârât-ı rabbâniyyedir ki ekâbir-i evliyâyâ mahsûsdur ki, ana nihâyet yokdur. Pes bundan *إِنَّ فِي الْقُرْآنِ لَشَغْلًا* ¹³⁷ sırrı zâhir oldı. Zîrâ herkesin tilâveti, mikdâr-ı fehm ve keşfidir"¹³⁸ diyerek keşfin mâhiyetine açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Verâyı üç dereceye ayırarak incelemesi,¹³⁹ hüsn, nefis, takvâ, rahmet, sabır vb kavramlar hakkında yaptığı yorumlar¹⁴⁰ kalp ve ruha ağırlık vererek meselelere açıklık getirmesine örnek olarak verilebilir.

Gazalî'nin İhyâu Ulûmî'd-Dîn'i¹⁴¹ ve Erbaîn'i,¹⁴² Fütûhât-ı Mekkiyye,¹⁴³ Vesâyây-ı Fütûhât,¹⁴⁴ Kasîde-i Münferice¹⁴⁵ sıkça atıfta bulunduğu tasavvufî kaynaklar arasında yer alan Bursevî, hadisleri şerh ederken Fudayl b. İyâz,¹⁴⁶ Hasan el-Basrî,¹⁴⁷ Cüneyd el-Bağdâdî,¹⁴⁸ Ebû Saîd el-Harrâz,¹⁴⁹ İbrâhîm Edhem,¹⁵⁰

¹²⁵Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 16, 26, 100, 132, 145, 161.

¹²⁶Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 36.

¹²⁷Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 155.

¹²⁸Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 242.

¹²⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 44.

¹³⁰Al-i İmrân Sûresi (3), 19.

¹³¹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 55-56.

¹³²Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 43, 139, 175, 222, 224, 291, 326.

¹³³Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 296-297.

¹³⁴"Tarikatten irtidad eden şeraitten irtidad edenden daha büyük günah işlemektedir."

¹³⁵Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 88.

¹³⁶Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 279.

¹³⁷*إِنَّ فِي الْقُرْآنِ لَشَغْلًا* şeklinde Buhârî, *Ebvâbü'l- Amel fi's-Salât*, 2, 15, *Menâkıbu'l-Esrar*, 37 ; Müslim *Mesâcid*, 8, Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, *Salât*, 172.

¹³⁸Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 229.

¹³⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 144-145.

¹⁴⁰Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 145, 146, 176, 179, 186, 202-203...

¹⁴¹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 16, 17, 96, 340, 344

¹⁴²Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 382.

¹⁴³Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 253, 254, 326.

¹⁴⁴Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 288. Vesâyây-ı Fütuhât, Fütuhât-ı Mekkiyye içinde yer alan bir bölümdür.

¹⁴⁵Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 203.

¹⁴⁶Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 132.

¹⁴⁷Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 147-148.

¹⁴⁸Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 327.

¹⁴⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 178.

¹⁵⁰Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 107, 152.

Bahâüddîn Nakşibend,¹⁵¹ Ebû Yezîd el-Bestâmî,¹⁵² Sadruddîn el-Konevî¹⁵³ vb. tasavvuf büyüklerinin sözlerine de yer vermektedir.

Nüreddin el-Halebi (ö. 1044/1635)'ye ait olan siyer kitabı İnsânü'l-Uyûn,¹⁵⁴ Hayvanlar Ansiklopedisi niteliğinde bir eser olan Hayâtü'l-Hayevân'a¹⁵⁵ atıfta bulunması da onun kaynaklarının çeşitliliğine işâret etmektedir.

2-6-Bursevî, hadisleri şerh ederken hadis usûlüyle ilgili açıklamalar da yapmaktadır.

2-6-a)Sünnetin tanımı ve kısımları ile ilgili açıklamalar

Bursevî'nin *Uâîßã ÈÖãĒĒ* "Size benim sünnetime sarılmanız gerekir"¹⁵⁶ hadisini açıklarken yaptığı sünnet tarifi şöyledir;

"Sünnet tarîka-i meslûke-i Rasûlillâhtır -Salallâhu aleyhi ve sellem- ki anda iftirâz ve vücûb yoktur. Ya'ni sünnet-i mutlaka odur ki, Rasûlullâh ana muvâzabet idüb bir kere yeya iki kere terk itmiş ola."¹⁵⁷ Sünnetin Sünen-i Hüdâ ve Sünen-i Zevâid olarak ikiye ayrıldığını, "Eğer muvâzabet alâ sebîlî'l- ibâdet olursa, sünen-i hüdâ ve eger alâ sebîlî'l- âdet olursa sünen-i zevâid dinilür ve sünen-i hüdâ'nın ikâmeti tekâmîl-i din içündür. Anıniçün terkine kerâhet veya isâet tahakkuk ider. Ba'zı ahyânda terk olunduğu tevehhüm-i vücûbı def' içündür. Bu sebepten ümmet anı terk itmez. Zîrâ tevehhüm mündefî'dır ve ana sünnet-i müekkede dirler ki vâcibe karıbdır ve Hüdâ dinildi, dîn-i kâmile Hâdî oldığı içündür. Bu cihetden fâili müsâb ve târiki dâll ve mübtedî'dir, ezân ve ikâmet ve cemâat ve revâtib gibi"¹⁵⁸ sözleriyle açıklar ve hükümlerini gerekçe sunarak ortaya koyar. Sözü'nün devâmında ise mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhidi inkâr edenlerin durumlarına işâret ederek şöyle der: "Hattâ dimişlerdir ki, haber-i mütevâtiri inkâr iden kâfir olur ve anın hükmünde olanı, mesh ale'l- huffeyn gibi, inkâr iden üzerine küfr havf olunur. Zîrâ mesh hakkında olan âsâr, tevâtür hükmündedir ve haber-i meşhûru inkâr iden taddil olunur ve haber-i vâhid-i inkâr iden âsim olur, kâfir ve dâll olmaz. Zîrâ kizb-i ruvât ihtimâliyle ilm-i kat'î değildir. Eger çi amel hakkında kat'îdir ki, mücibi mahalline göre vücûb ve mahalline göre sünnet ve istihbâbdır ve sünen-i zevâidin ikâmeti müstahsendir ki terkine kerâhet ve isâet taalluk itmez, kıyâm ve kuûd ve libâs ve ekl ve şürbde siyer-i Nebeviyye gibi. Anıniçün sünen-i zevâid denildi. Zîrâ fâili müsâb ve târiki dâll olmaz."¹⁵⁹

Sünnetin başka bir şekilde de taksim edildiğine şu sözleriyle işârette bulunur: "Ve bir vechile dahî taksim idüb dimişlerdir ki, bir sünnet vardır ki, ana sünnet-i ayn dirler ki, herkes üzerine sünnettir, ravâtib gibi. Ve bir sünnet dahî vardır ki, sünnet-i kifâye dirler, bir cemâatten birinin selâmı gibi. Ve sünen seferde hâlet-i seyrde terk olunur öZR hasebiyle. Ve bazıları sünnet-i fecr ve sünnet-i mağribi istisnâ itdiler. Zîrâ Rasûlullah Aleyhi's-salâtü ve's-selâm bu iki sünneti ve salât-ı vitri hazarda ve seferde terk itmemiştir. Burada istimsâkına tahriz olunan sünnetden murâd itikâd ve amelde tarîka-i meslûke-i Nebeviyyedir ki, ehl-i sünnetin tarikât-ı ma'hûdesidir."¹⁶⁰ Bu açıklamalar Hadis Usulü kitaplarında verilen bilgilerle birebir örtüşmektedir.

Bursevî, insanın yaratılış evrelerinden bahseden 4. hadisi şerh ederken Abdullah b. Mes'ûd'un "Şüphesiz yok ki biz insanı (erkek ve kadından gelen) karışım halindeki nutfeden yarattık"¹⁶¹ âyeti hakkında yaptığı açıklamalara yer vermekte ve onun verdiği bilgileri kendisinin bilemeyeceğini, Hz. Peygamber'den öğrendiğini düşünerek "böyle mevazî da kelâm-ı sahâbî hadîs-i merfû hükmündedir." demektedir.¹⁶² Hadis Usulünde hükmen merfu dediğimiz hadisler, Bursevî'nin tanımıyla birebir örtüşmektedir.

2-6-b)Sünnetin Kur'an'ı açıklaması

Bursevî, zaman zaman âyetlerden hemen sonra o konuda inen hadislerle yer vererek sünnetin Kur'an'ı açıklayıcısı olmasına da işâret etmektedir. 26. hadiste namaza gitmek için atılan her adımın sadaka olduğunu açıklarken, Hz. Peygamber zamanında ashâbın bazılarının evlerini Mescid-i Nebevî'ye taşımak istediklerini, "Şüphesiz, ölüleri biz diriltiriz ve insanların dünyada yaptıklarını da öldükten sonra geride bıraktıkları eserlerini de biz yazarız"¹⁶³ âyeti inince Rasûlullah'ın onları toplayıp *İİÇÑßã İßĒĒ ÂĒÇÑßã* "Evlerinizde kalınız. (Mescide yakın olmak sevdasına düşmeyiniz) Zîrâ sizin adımlarınıza sevab yazılır"¹⁶⁴

¹⁵¹Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 370.

¹⁵²Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 107, 116, 139, 192-193,239.

¹⁵³Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 182, 280.

¹⁵⁴Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 63,143.

¹⁵⁵Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 115.

¹⁵⁶ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 18/246 (618), 18/257 (642).

¹⁵⁷Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 290.

¹⁵⁸Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 290.

¹⁵⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 290.

¹⁶⁰Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 290-291.

¹⁶¹ İnsan Sûresi (76),2.

¹⁶²Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 66.

¹⁶³ Yasin Sûresi (36),12.

¹⁶⁴ İİÇÑßã kısmına yer verilmeden; Hâkim, *Müstedrek*, 2/465 (3604); Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, 3/67 (2890).

buyurduğunu ve peşinden âyeti okuduğunu, bunun üzerine ashâbın kararlarından vazgeçtiklerini söylemekte ve bu konuda başka hadisler de aktarmaktadır.¹⁶⁵

2-6-c) Kudsi Hadisi tarif etmesi

Bursevî, 24.hadisın kudsi hadis olduğunu açıklarken şöyle demektedir: “Bu hadis-i şerife kudsi hadis dirler ki, Ebû Zer Ğifârî -Radiyallahu anh- rivâyet eylemiş ve Rasûlullâh dahî- Sallallâhu aleyhi ve sellem- Allah Teâlâ’dan hikâye kılmıştır. Ya’nî Allah Teâlâ ya ilhâmla veya menâmla ma’nây-ı hadisi ana ilkâ itmiş ve ol dahî kendi ibâretiyile ihbâr eylemiştir.”¹⁶⁶Hadis-i Kudsi’nin, Kur’an nazm ve mana olarak, hadis ise sadece mana olarak indirilmiş olduğundan dolayı, Kur’an’dan sonra ikinci derecede olduğunu, diğer hadislerin ise üçüncü derecede yer aldığını söyleyen Bursevî, Kur’an’ın mu’ciz ve mütevâtir olduğunu, diğer hadislerin ise mütevâtir olsa bile mu’ciz olmadığını, ancak Kur’an’la beraber olmasının lazım geldiğini, belağatda ise sâir kelimelerden eblağ olduğunu belirtmektedir. Kudsi hadislerin yüzden fazla olduğunu, bu uzun hadisin de onlar arasında yer aldığı bilgisini aktaran Bursevî, Ebû Zer Hazretlerinin bu hadisi nakl ve tebliğ ederken “izâmen ve iclâlen dizleri üzerine çöküb tahdîs eylediğini” çünkü hadisin “hem huzûr-ı Hakka ve hem huzûr-ı Rasûle dâir” olduğuna işâret etmekte ve “Fefhem cidden” - İyi anla- diyerek sözünü bitirmektedir.¹⁶⁷

6-d) Sahih Hadislere Bakışı

Bursevî müftülerin fetvâsını zâhir ve halkdan şeklinde değerlendirip kalbin fetvâsıyla amel etmek gerektiğini, bunun bâttından ve Hakdan olduğunu izâh ederken, bir yandan insanın unutmaya ve yanılmaya maruz kalabileceğini, müderris ve fakihlerin bile vehme maruz kalabileceğini bundan dolayı müteber hadis kitaplarında uydurma hadis bulunabileceğini söylemekte, diğer yandan havâss-ı nâsın (seçkin insanların) fetvâsıyla tereddüd etmeden amel edilmesi gerektiğini, onların ilminin sonradan kazanılan bir ilim değil Allah vergisi olduğunu, onların söz ve fiillerinde yanılma olmayacağını ve ilhâmın sıradan insanlara göre hüccet olmasa bile itikâd erbâbına hüccet olduğunu, bundan dolayı da şimdiye kadar ve kıyâmete kadar sünen-i evliyâ ile amel olunacağını ve inkâr erbâbına aldırış etmemek gerektiğini belirtmektedir.¹⁶⁸ Bu onun aslında temel hadis bilgilerine sahip olduğunun ancak mutasavvıf olmasının bir sonucu olarak ilhâma ve “havass-ı nâs”ın verdiği fetvâya da öncelik verdiğinin kendi diliyle açıkça ifadesidir.

Bid’at çeşitlerini; hasene, mendûbe, mübâha, mekrûhe ve haram olarak beş kategoride inceleyen Bursevî, bid’at-i mekrûheyi izâh ederken her âlimin bu konuda ilm-i hakîkiye sahip olmadığını, ma’mûl ve gayr-ı ma’mûl olanı fark edemediğini belirterek, hayra ulaştırın şeyleri amel edilenler, şerre yol açanları da amel edilmeyenler kapsamında değerlendirmektedir. Sözüne “Ve hadîste gelmiştir ki, bir nesne ki Hüdâdır, anıla amel idiniz, gerek ben anı diyim ve gerek dimeyim. Ve bir nesne ki redîdir, anıla amel itmeyiniz. Zîrâ benden helâke müeddî olan kelâm sâdir olmaz.” diyerek mevzû bir rivâyeti delil getiren Bursevî’nin, sonrasında yaptığı izâh son derece dikkat çekicidir. “Ve bundan fehm olundu ki, bazı ehâdis ki mazmûnu hayr-ı sarîhtir, anı mevzûdur deyû hükm itmek gerektir.” Mevzû hadis olduğu bilindiği halde, hayra işâret eden rivâyetleri mevzû diyip gözden çıkarmamak gerektiğini izâh ederken de Bursevî şu gerekçelere sarılmaktadır: “Zîrâ ehâdis, huffâzın mahfûzundan ekserdir ve ğâibe hükm olmaz. Belki hadis-i sahihi inkâr lâzım gele. Nitekim Şeyhu’s-Şâfi Vekî’ b. el-Cerrâh’ın mezhebi budur.”¹⁶⁹

Hz. Âdem’den önce yaratılan yedi ayrı cins olduğundan bahseden Bursevî, kibâr-ı evliyâdan bazılarının Ka’be’yi tavaf ederken bazı meçhul kimseler gördüklerini, onlardan birinin “Sen beni bilir misin? Ben senin evvel gelen ecdâdındanım” dediğini, velî, “Sen dünyadan ayrılalı ne kadar oldu?” diye sorunca, “Kırk bin seneden daha fazla” diye cevap verdiğini, velî’nin “Ya devr-i Âdem’in bu kadar müddete tahammülü yoktur. Zîrâ devr-i sünbüle yedi bin senedir” şeklindeki itirâzı üzerine o kimsenin “Hangi Âdem’den suâl idersin, yakın olandan mı, uzak olandan mı?” demesi üzerine, velînin aklına “Allah Âdem’den önce yüz bin Âdem yaratmıştır” hadisinin geldiğini aktarırken hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Ve bu mekûle hadîse gerçi ehl-i hadîs **alîlü’l- basar** olduklarından nazar-ı sıhhatle bakmazlar. Velâkin **keşfen sahihtir**.” Ve ardından da Arapça lafızlarla kendilerinin her halde keşif ehliyle beraber olduklarını, onların hal ve açıklama yönünden en sağlam kişiler olduklarını ve dedikoducuları bırakıp onların sözünü hüccet olarak değerlendirmenin gerekli olduğunu söylemektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁵Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 273.

¹⁶⁶Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 232.

¹⁶⁷Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 232-233.

¹⁶⁸Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 282. Onun sözlerini aynıyla aktaracak olursak; “Zîrâ nâs nisyândandır ve nisyân ve sehvin mebdei vehmdir ve bu vehmden ne müderris ve ne fakih halâs olmamıştır, gerekse rivâyet ve nakl-i an’ane ile sikadan olsun. Bu sebepten kütüb-i mu’tebere-i hadîste mevzûât bulunur. Egerçi müellifinin sıhhat-i ehâdis hakkında da’vay-ı arızası vardır. Feemmâ havâss-ı nâsın fetvâ virdiği nesne bilâ tereddüd ma’mûlün bihtir. Zîrâ anların ilmi huzûridir, husûlî değil. Bes anların kavlu fi’linde galat olmaz ve ilhâm avâm-ı nâsa hüccet değil ise de erbâb-ı itikâda hüccettir. Bu ma’nâdandır ki, ilâ hâze’l-ân ve ilâ kıyâmî’s- sâat sünen-i evliyâ ile amel olunur ve erbâb-ı inkârın zanniyyâtla mukabelesine iltifat olunmaz. Fe inne’l-Kavle mâ Kâlet Hazâmi.(Söz Hazâmi’nin söylediğidir)”

¹⁶⁹Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 298.

¹⁷⁰Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 249-250.

İbn Abbâs'ın æ ää ÇáÑŃŃ ãÉääâ âyetini¹⁷¹ açıklarken söylediği, "Yedi tabaka arzdır ki, her arzda nebînin gibi nebî, âdem'iniz gibi Âdem ve Nûh'unuz gibi Nûh ve İbrahim'iniz gibi İbrâhim ve İsâ'nuz gibi İsâ ve benim gibi İbn Abbâs vardır" sözünü açıklarken, huffâz'ın bu hadis hususunda ihtilaf ettiğini, Fütûhât-ı Mekkiyye'de hadis hakkında **keşfen sahih** denildiğini belirtmekte hattâ tarikatlerinin büyüklerinden Şeyh Üftâde'nin halifesi Şeyh Hüdâî'ye "Nice âlemler vardır ki, halen anlarda benim gibi Üftâde ve senin gibi Mahmûd vardır" demesini de rivâyetin doğruluğuna delil olarak göstermektedir.¹⁷²

24. hadiste geçen "Zulmetmeyiniz" ifadesini açıklarken, Nuşirevan'a mecûsî iken âdil denildiğini, ölümünden sonra tabutunun bir hafta dolaştırıldığı halde onun üzerinde kimsenin bir habbe hakkı bulunmadığını söyleyerek delil olarak æáĒ ĩ Öãã Çáããß ÇáÚÇġarivâyetini aktarmakta,¹⁷³ "Zîrâ eger çi ehl-i hadis anı tercih itmişlerdir velâkin **keşfen sahihtir**"¹⁷⁴ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Senedin muttasıl olmasının gerekli olduğunu bildiği halde, Hz. Ali'nin hırkayı Hasan el-Basrî'ye giydirmesi hususunda, muhaddislerin Hasenü'l- Basrî'nin İmam Ali'den semânın olmadığını söylediklerini,¹⁷⁵ fakat "sufiyyenin nazarının alem-i manada olan muamelata dahi şamil" olduğunu belirtmektedir. Hatta bu konuda Hallac-ı Mansur'un ruhunun 150 seneden sonra Şeyh Attar'a tecelli eylediğini, Kaside-i Bürde sahibi Şeyh Muhammed Bûsrî'ye mânâ âleminde Hz. Peygamber'in hırkasının giydirildiğini ve felç hastalığından onunla kurtulduğunu söylemekte, şu ana kadar da hatmü'l- evliya sebebiyle bu konuda isti'dadı olan kimselere Rahman'ın nefesinin ulaştığını söylemekte ve sözünü Allah'a hamederek, bu sofradan azıklanmayanın anlamayacağına ve kişinin bilmediğinin düşmanı olduğuna işâret ederek bitirmektedir.¹⁷⁶

2-7-Hadisler arasında ya da âyetle hadis arasında ihtilâf varsa bu ihtilâfı yaptığı izâhlarla gidermeye çalışmaktadır.

İhtilâfı'l- Hadîs, mana yönüyle birbirine aykırı olan hadislerin, cem, nesh, tercih ve tevakkuf yolları kullanılarak, aralarındaki ihtilâfı gidermeye çalışan bir ilim dalıdır. Bursevî'nin nâdiren de olsa bu sahaya ait açıklamalar yaptığı olur. Meselâ, 24. hadiste geçen, "Benim hidâyete erdirdiklerim dışında hepiniz dalâlettesiniz" ifâdesini açıklarken iki hadise yer vermektedir. Birincisi **خَلَقَ فِي ظِلْمَةٍ ثُمَّ رَسَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ فَإِنَّ اللَّهَ خَلَقَ** "Allah mahlûkâtı zulmetde yarattı, sonra üzerlerine nurundan serpti. Kime o nur isabet ederse hidâyet bulur, kime de isabet etmezse dalalet düşer"¹⁷⁷ hadisi, ikinci hadis ise, **كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَدَّى عَلَى الْفِطْرَةِ ۖ** "Her doğan fitrat üzere doğar"¹⁷⁸ hadisidir. Bu iki hadisin mânâ olarak birbirine muhâlif olduğu ortadadır. Bursevî soru cevap şeklinde meseleyi şöyle izah eder: "Suâl olunursa ki, bu iki hadis meyânında def- i te'ârüz ne vecihledir? Zîrâ hadîs-i evvel dalâl-ı aslî ve sâni hidâyet-i zâtîyyeye remz ider. Cevâb budur ki, fitratdan murâd, kâbiliyyet üzerine hulkatdır. Ve herkesde bu kâbiliyyet-i 'ilm u kemâl vardır. Velâkin esbâbına mübâşeret yüzünden bi'l-fi'l hidâyet yokdur. Pes dâll-i aslî gibi olmuş olur. Elhâsıl fitrat üzerine mecbûl olduktan sonra, tıbâ da merkûz olan shevât ve ihmâl-i nazar ve 'amel üzerine terk olunsalar dâll olurlardı. Bu sebebden mühtedî olan 'inâyet ve isti'dâd ve ihtiyârdan mühtedî ve dâll olan dahî bunun hilâfından dâll oldu."¹⁷⁹ İki hadisin arasını cem ve telif etmek için gerekli izahları yaptıktan sonra, kendi ifâdesiyle; şerhettiği hadîsin manasını okşayan **Āāā ĒßæææÇ ŌáÇáÇ İāġİßā Çááā Ēġ Ēāā ĒßæææÇ Úāġ ŌİÇ İġĒ ĒĪĀŞĞßā Çááā Ēġ**¹⁸⁰ hadîsine de yer vermekte ve burada geçen ba harf-i ceriyle bağlantılı olarak, "Bu hadisde "ba" lar sebebiyyet içündür. Pes fulanın sebebiyle ve hurmet ve hakkıyçün dinmek la be'sdir, egerçi ba'z-ı fukahâ "Yarab fulan hakkıyçün" demekden men' itmişdir, velâkin men' i, memnúdur Zira hadiste gelür; **Çááāā Ēġ ÇáŌÇÆāġā Úāġİß**¹⁸¹ açıklamasını yapmaktadır. Bu makâmın ayrıntılı olduğunu, mahallinde açıklanacağını belirterek Arapça ifâdelerle, evliyâ ve enbiyâ hürmetine, seçilmiş, temiz kullar hakkı için Allah'ın kendilerini safâ ve vefâ ehlinden kılması, kudûret (üzüntü) ve cefâ ehlinden kılmaması için dua etmektedir.¹⁸² Bu örnek Bursevî'nin sözü en sonunda yine tasavvufî bir konuya bağladığının en güzel

¹⁷¹ Talâk Süresi (65), 12.

¹⁷² Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 254.

¹⁷³ Beyhakî, Aclûnî, Şevkânî, Muhammed bin Derviş el-Hût vb. âlimler, rivâyetin aslının bulunmadığını söylemektedirler. Bkz. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 4/305 (5195); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/287 (915), 2/340 (2927); Şevkânî, *el-Fevaidü'l-Mecmu'a*, 1/327 (30), Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye; Muhammed b. Derviş el-Hût, *Esne'l-Metalib*, 1/313 (1648), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

¹⁷⁴ Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 235.

¹⁷⁵ Süyuti, *ed- Dürerü'l-Müntesira*, 1/22; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/137-138 (2035).

¹⁷⁶ Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 214.

¹⁷⁷ Tirmizî, İman, 17(9/236 (2566)); Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, II/176 (6644).

¹⁷⁸ Muvatta, Cenâiz, 24; Buhârî, Cenaiz, 60, Kader,6; Ebû, Dâvûd, Sünnet,18; Tirmizî, Kader,5.

¹⁷⁹ Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 236-237.

¹⁸⁰ Benzer hadisler için bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, III/57(11568); Abdürrezzak, *Musannef*, 11/64(19918), Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VII/151 (6665).

¹⁸¹ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, III/21 (11172-11173)-(11156); İbn Mâce, Mesâcid, 14.

¹⁸² Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 237.

delillerindendir. Hadisler arasındaki ihtilafı gidermek için yola çıkmış, benzer bir hadisi şerif zikredip, hadiste yer alan harf-i cerden yola çıkarak tasavvufi bir konuya geçiş yapmış ve en sonunda bir mutasavvıf olarak tavrını açıkça belli etmiştir.

28. hadiste yer alan “Bize vasiyette bulun” kelimesini açıklarken, “Rasulullah âhirete intikâl edeceğinde, sahâbeden bazıları vasiyet etmelerini istediğinde, bundan men olunub Kur’an’a ihale kılınmıştı, burada neden men olunmadılar?” sorusunu sormakta ve cevap olarak şöyle demektedir: “Rasulullahın intikalleri yaklaştığında söz bitmişti. Bundan dolayı vasiyet ıskât olundu. Bu vasiyet ise intikallerinden birkaç gün önce olduğu için maslahat sebebiyle bazı tenbihâtlarda bulundu.”¹⁸³ Yukarıda görüldüğü gibi Bursevî, vasiyetin yasaklanması veya serbest bırakılması konusunda muâriz görünen rivâyetleri, zaman faktörünü hesaba katarak çözümlemeye çalışmaktadır. Bu makamda birkaç işâret olduğuna dikkat çeken Bursevî, birinci olarak, doğru yolda olma ve doğru yola irşâd etmenin dinin ekâbirinden olduğunu, reşit olmayanın irşâda kâdir olamayacağını, yolu noksân olanın kemâl-i hidâyet bulamayacağını, okuma yazma bilmeyenin önüne ilim tâlibinin oturmayacağını, faydalı ilmi ehlinin ağzından almanın gerekli olduğunu, erliğin kemâlde olduğunu, ehl-i kemâlin ifâdeye daha lâyük, daha muktedir olduğunu ve sözünde mânânın rûhunun açıkça ortaya çıktığını söylemektedir. İkinci olarak; istidadı çok olanın feyz-i ilahiye kanmayacağına, bundan dolayı zikrolunan sahabe gibi ömrünün sonuna kadar talepkar olacağına işâret etmekte ve “Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz”¹⁸⁴ hadisini (?) ve “De ki; Rabbim ilmimi artır”¹⁸⁵ âyetini örnek gösterip “Kastedilen Allah’ı bilmektir ki, ona nihâyet yoktur” demektedir. Üçüncü olarak, vâizin lisânının Hakkın lisânı olduğunu, çünkü Hakkın mütercimi olduğunu, kelâmının tesirinin de murâkabe ve müşâhedesine göre olacağını söyleyerek bunun iyi anlaşılması gerektiğine “Fefhem cidden” diyerek işârette bulunmaktadır. Dördüncü olarak da, hayânın görünen rızka mâni olduğu gibi, manevî rızka da engel olduğuna, bundan dolayı da sahâbenin Rasulullâhın huzurunda konuşmaları ve soru sormaları yasakken, dinin emirlerine olan ihtimamları sebebiyle soru sormaktan kendilerini alamadıklarına işâret etmekte ve şimdiye kadar gönül ehlinin onların sofrasına tâbi olduklarını, halka Nâfi’ isminden tecellî vâki’ olunca söyleyenin de söylenenin de hak olduğunu söyleyerek sözünü tamamlamaktadır.¹⁸⁶

İhtilâfî- Hadîs konusuna girmese de, müellifin âyetlerle hadis arasında zâhirde bir ihtilaf varsa, bu ihtilafı giderme yönünde açıklamalar getirdiğini de görmekteyiz. Bursevî, kötülüğün elle, yapılamıyorsa dille düzeltilmesi gerektiğini, buna da güç yetmiyorsa kaple buğz etmek gerektiğini, bunun imanın en zayıfı olduğuna işâret eden 34. hadiste, Hanefî Mezhebine göre imanın ziyâde ve noksan kabul etmediğini, İmâm Şâfiî’nin görüşüne göre de zayıflığın îmânın kendisinde değil, semerâtında olduğunu aktarmakta ve şöyle demektedir: “Elhâsıl şiddet ve za’f kabul iden, semerât-ı îmandır. Zira îmandan kalbe mütê allik olan tasdikdir, yohsa münkeri inkâr degildir. Belki inkâr, semerât-ı îmandandır.” Müellif burada kastedilen semere-i îmân (imanın neticesi, meyveleri) ise, kişinin imandan çıkmış sayılmaması gerektiğini söylemekte, bununla birlikte bir rivâyette Hz. Peygamber’in “Bunun dışında kalanların hardal tanesi kadar da olsa imanları yoktur”¹⁸⁷ demesini sorgulamakta, “Cevâb budur ki murâd, semerât-ı kaviyye ve za’ife müntefi olsa, îmân ma’dûm gibi olur dimekdir” demektedir. Zikri geçen rivâyetin “Siz kendinize bakınız. Siz doğru yolda oldukça doğru yoldan sapan kimse size zarar veremez”¹⁸⁸ âyetinin nassına aykırı olduğu şeklinde akla gelebilecek bir soruya verdiği cevap da şöyledir: “Ma’nâyı âyet; “Kişi mükellef olduğu nesneyi işledikde, gayrın taksîri ana zarar virmez.” dimekdir.”¹⁸⁹

2-8-Yeri geldikçe atasözleri ve deyimler nakletmektedir.

Bursevî, dillerin en faziletlisinin Arapça, ikinci olarak “Fârisiyye-i Dürriyye” ve daha sonra da Türkçe olduğunu söylemekte ve Hz. Âdem’in Türkçe olarak kalk denilerek cennetten kıyâm idüb çıktığını haber verip “Zîrâ dünyâda âhir-i tasarruf Türk’ündür” demekte ve “Hurûf-ı teheccî’yi müştemil yedi yüz bin dil” olduğundan bahsederek, alfabelerinde bulunan ve bulunmayan harflere göre yukarıda sayılan üç dili birbiriyle mukâyese etmektedir.¹⁹⁰ Bu ifâdeler Arapça ve Farça yanında kendi dili olan Türkçeye de önem verdiğinin ve Türklüğüyle övündüğünün bir göstergesi olarak sayılabilir.¹⁹¹

¹⁸³Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 285.

¹⁸⁴ Güvenilir hadis kitaplarında böyle bir rivayet mevcut değildir.

¹⁸⁵ Tâhâ Sûresi (20),114.

¹⁸⁶Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 285-286

¹⁸⁷ Müslim, İmân, 80.

¹⁸⁸ Mâide Sûresi (5), 105.

¹⁸⁹Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 338-339.

¹⁹⁰Bursevî, *Şerhu’l-Erbâin*, 33

¹⁹¹ Bursevî hocası Abdülbâkî Efendi’nin yanında, diğer İslamî ilimlerin yanı sıra Arapça ve Farsça’yı da okuyup yazacak derecede öğrenmiştir. Hâfız’ın Divân’ı, Sa’dî’nin Bostan ve Gülistân’ı, Molla Câmî’nin Bahâristân’ı, İbn Kemâl’in Nigârîstân’ı, Mevlânâ Celâlüddîn’in Mesnevî’si ve Fihî Mâ Fih’i onun okuyup incelediği ve bazı beyitlerini ezberlediği eserler arasındadır. Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *Temâmü’l-Feyz*, vrk.217.

Hadiste geçen Arapça kelimeleri açıklarken eş anlamlı kelimeleri zikretmesi ve bunun yanında Farsça ve Türkçe kullanımlarına da işâret etmesi üç ayrı dile de vâkıf olduğunu ortaya koymaktadır. Cülûs kelimesini açıklarken kuûd kelimesiyle eş anlamlı olduğuna işâret etmesi, "Fe esnede rukbetehu ilâ rukbetihi" cümlesini açıklarken "Türk diz be diz oturdu" dir ve Acem neşest zânû be zânû deyu ta'bir eyler" izahını yapması,¹⁹² "Râî güdücüdür, Fârisî'de çoban ve şubân dirler"¹⁹³ "Ebleh oğuz didikleridir ki selimü's-sadr manasına" bilgisini vermesi,¹⁹⁴ kalb kelimesini açıklarken "Acem dil ve Türk yürek dir",¹⁹⁵ "misâfir kelimesini açıklarken "Acem dayfe mihmân ve Türk konuk dir"¹⁹⁶ demesi, ""Câr odur ki, anın meskeni senin meskenine karîb ola ki, Acem hemsâye ve Türk konşi dir."¹⁹⁷ "Tevdi veda itmektir ki Acem bedrûd ve Türk esenlik dir"¹⁹⁸ "Arap hayat didiğine Acem zendeğî dir ki diriliktir"¹⁹⁹ şeklindeki îzâhları bunun delili olarak gösterebileceğimiz örneklerdir.

Eserlerinde yalın sâde bir dil kullanan İsmâil Hakkı Bursevî, Şerh-i Erbaîn'de zaman zaman atasözleri ve deyimlere de yer vermektedir. Bunlardan bazıları halk arasında hala sıkça kullanılan, "Yalnız taş duvar olmaz"²⁰⁰ Sabr ile koruk helva olur"²⁰¹ "Beni sokmayan yılan bin yaşasun"²⁰² "Sözünü bil de söyle"²⁰³ "Her gördüğünü Hızır bil"²⁰⁴ "Allah diyen mahrum kalmaz"²⁰⁵ "Onmadık adama sermâye virmek olmaz"²⁰⁶ vb. atasözleri, "dişi ile tırnağı ile yapışmak"²⁰⁷ "deryâda balık satmak"²⁰⁸ "ocak sahipleri"²⁰⁹ alınının yazısı, başının yazısı"²¹⁰ vb deyimlerdir.

Eserde yer alan "Türkistan'a müteveccih olan kimse Kâbe'ye vüsûl bulmaz"²¹¹ "Haddinden bîrûn olan cây-ı halâs bulmaz."²¹² Dîvân-ı Hâlık'da mahlûka söz düşmez"²¹³ "Tavuk pazarında deve satılmaz ve hasır bâğı kârgâh-ı harîre koyub iş tutulmaz"²¹⁴ "Herkesin şem'ine ğamâme yine kendidir"²¹⁵ "Dünyâ küfrle harâb olmaz, belki zulmle vîrân olur."²¹⁶ Ümmî önüne talebü'l- ilm oturmaz, deve kuşu deve yükün götürmez"²¹⁷ şeklindeki atasözleri de müellifin merâmını anlatırken halkın anlayabileceği bir dil kullandığını ve atasözleriyle kendi görüşlerini pekiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Müellif, "ez- Zâhiru unvânü'l- bâtın"²¹⁸ Men feкаде hissen feкаде ilmen"²¹⁹ "el- İlmü saydun ve'l- kitâbetü kaydun"²²⁰ "Leyse verâe Abadâne karyetun"²²¹ gibi Arapça sözleri meseleyi izah ederken söyleyip geçmekte, bazen de, "Sebbitü'l- arş sümme'ngış, ya'nî binâya esas lâzımdır"²²² şeklinde Türkçe tercemesini de vermektedir. Yaşadığı devirde herkes tarafından bilinen "Def-i mefâsid, celb-i menâfiden evlâdır"²²³ "Şekle yakîn zâil olmaz"²²⁴ vb. kurallar da müellifin zaman zaman işârette bulunduğu sözler arasındadır. Bu kullanımlar bize eserin herkesin anlaması için halk diliyle yazıldığını göstermektedir.

2-9-Nâdiren de olsa, kendi hayatı hakkında bilgilere ve şahsî tecrübelerine yer vermektedir.

¹⁹²Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 11.

¹⁹³Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 50.

¹⁹⁴Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 80.

¹⁹⁵Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 107.

¹⁹⁶Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 166.

¹⁹⁷Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 165.

¹⁹⁸Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 285.

¹⁹⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 289.

²⁰⁰Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 144.

²⁰¹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 192.

²⁰²Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 235.

²⁰³Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 340.

²⁰⁴Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 343.

²⁰⁵Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 192. "Fî'l-mesal Allah diyen mahrum kalmaz, mâsivâ ile mukayyed olan ise merzûk olsa da bereket bulmaz" şeklinde s. 241'de de geçmektedir.

²⁰⁶Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 165.

²⁰⁷Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 294.

²⁰⁸Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 326.

²⁰⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 352.

²¹⁰Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 77.

²¹¹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 9.

²¹²Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 85.

²¹³Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 93.

²¹⁴Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 165. Sözün ilk kısmı, Arapça lafızlarla s.201'de de geçmektedir.

²¹⁵Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 220.

²¹⁶Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 235.

²¹⁷Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 285-286.

²¹⁸Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 12. "Zâhir bâtın göstergesidir."

²¹⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 105. "Hissi kaybeden ilmi kaybeder."

²²⁰Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 296. "İlim bir avdır. Yazmak onu bağlamaktır."

²²¹Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 275. "Abadan'ın ötesinde köy yoktur."

²²²Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 125.

²²³Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 125.

²²⁴Bursevî, *Şerhu'l-Erbaîn*, 146.

Eser yazan kimi müellifler kendilerine dâir hiçbir bilgi vermez ve anlattıkları konu hakkında kendi yorumlarını ve tecrübelerini aktarmaktan özellikle kaçınırlar. Kimi müellifler ise yeri geldikçe kendi hayatlarından örnekler verir ve aktardıkları konu hakkında kendileri de yorumlarda bulunup düşüncelerini açıkça ifade ederler. İsmâil Hakkı Bursevî ikinci grupta yer alan müelliflerdendir. Şerh-i Hadîs-i Erbâin'de bunun pek çok örneğine rastlamak mümkündür.

Abdullah İbn Abbas'tan nakledilen uzun bir hadisin içinde yer alan "İnsanlar sana Allah'ın yazmadığı (hakkında takdir etmediği) bir zararı vermek için bir araya toplansalar buna güç yetiremezler" cümlesini açıklarken, Şam'da kaldığı sıralarda oğlu Muhammed Tâhir'in yakalandığı bir hastalık sebebiyle sıkıntıya düştüğünü, bu sırada kendisinde gaibden, "Kim ki kazâya râzı olmadan ölürse Allah'a ve âhîret gününe îmân etmiş olmaz" denildiğini söylemekte, "Kul ile Mevlâ arasında ahsen-i ahlâk olan iki nesne"nin kazâ ve kadere nâzır olup Hakk'a teslim ve rızâ olduğunu belirtmektedir.²²⁵ Müellif şerhinin 143. sayfasında ise "Bu fakir Şam'da mucaveterim halinde "la edri" dimegi bir A' râbî'den işitdim, ekseri "ma a' rifu" dirler ve "la edri" nedir bilmezler. Ve bu mekûle ihtilâf 'Acem'de ve Türk'de ve Hind'de ve sâirde dahî vardır" diyerek Şam'da kaldığı zamanlara atıfta bulunmaktadır.

40. hadiste geçen æãä íÇÊß áãæÊß ifadesini "Ya nî zamân-ı hayâtını mevtinden sonra, intifâ' idecegin a'mâl-i sâlihaya sarf eyle ve illâ hayâtında meyyit gibi olursun ve mevtinden sonra dahî tené "umdan mahrûm kalursun. Zira her salâh ve fesâdın tohumu burada ekilür ve hâsılı orada biçülür" şeklinde açıklayan Bursevî, İmam Gazalî'nin Erba'in'inde, bu mahalde, iÅäß iç ÜËİ Çááâ! áÇ ÊİÑİ áÇ ÁÓÄß ÜİÇ "Sen ey Allah kulu! Yarın, ya nî kıyâmet günü bilmezsin ki, ismin nedir?"²²⁶ şeklinde bir ilâve bulunduğunu nakletmekte, kişinin ism-i zâhire göre değil ism-i hakîkiye göre değer kazanacağına işâret etmektedir. Muhammed ve Ali isimleri hakkında bilgiler veren müellif, "Bu fakir elfât-ı erba'ada, Ravza-i Mutahhare'de, sırr-ı Nebevîde murâkabe de iken gördüm ki, 'âlem-i misâlde bir gulgule peydâ olub, 'âlem-i gaybden "Tefakkud olunsun. Herkesin ismi yerinde midir?" deyû, hitab vaki' olub, herkesin vucûdî ol hâlet-i hâleden lerzedâr oldukda bu fakir dahî, bir defterde kendi ismime nazar idüb sâbit bulcak sürûr-ı 'azîm hâsıl olub hisse geldim" diyerek kendi şahsî tecrübesini anlatmakta, 1111 yılında Ravza-i Mutahhara'da murakabe halindeyken kendi isminin bir defterde yazılı olduğunu gördüğünden dolayı, "Elhamdü lillâhi 'ala inâyetihî'l-ezeliyyeti's-sâbikati ve hidâyetihî'l-ebediyyeti'l-lahika" diyerek bu duruma hamdetmektedir.²²⁷

Bursevî, 2. hadis olan Cibrîl hadisinde hac konusunda açıklama yaparken, Kâbe'yi ziyâret etmekle yapılan haccın hacc-ı esğar, beytin Rabbini ziyaret etmekle yapılan haccın hacc-ı ekber olduğuna işâret etmekte, haccın gazâdan efdal olduğunu söyleyerek "müşâhede-i rûh kabilinden" olduğunu belirtmekte, "Elhamdü lillâhi Te'âlâ bu fakîre bu tertîb üzere vâkî' olub iki kere Ğazâ-i Nemçe' den sonra, iki kere hacc-ı asğar ve ekberle tedârik-i İllâhî olmuşdur." diyerek iki kere hac yaptığını açıklamaktadır.²²⁸

Şeyhi Osman Fazlî'nin Aydos'ta halîfelik yaptığı yıllarda dünyaya gelen İsmâil Hakkı, küçük yaşlardan itibâren şeyhinin terbiyesine girmiş, onun tavsiye ettiği hocalardan ilim almış, yirmili yaşlarda eğitimini tamamlamak üzere İstanbul'da olan şeyhinin yanına gelmiş, tefsir, tecvid, tasavvuf vb. ilimlerde eğitimini tamamladıktan sonra şeyhi tarafından görevlendirildiği Üsküp, Köprülü ve Ustrumca'ya itiraz etmeden gitmiştir. Şeyhi çağırıldığı için Padişahın ikâmet ettiği Edirne'deki saraya gelerek üç ay şeyhiyle beraber bazı eserleri mütâlaa etmiştir. Âilesi Bursa'ya gelmeme konusunda ayak dirediği halde şeyhi kendisini Bursa halîfesi olarak görevlendirildiğinde şeyhinin emrine icâbet etmiş, şeyhi Magosa'ya sürgün edildiğinde de şeyhinin davetine icâbet ederek Magosa'ya giderek şeyhini ziyaret etmiştir. Şeyhi Osman Fazlî'den işittiklerine ve onunla geçirdiği zamanlara âit anekdotlara diğer eserlerinde olduğu gibi Şerh-i Hadîs-i Erbâin'de de zaman zaman yer vermektedir.

Örnek verecek olursak; üçüncü hadisi şerh ederken namaz hakkında bilgi vermekte ve "Bu fakir şeyhim Seyyidü'l-Aktâb Şeyh Fazlî-i İllâhî'den -Kuddise Sirruh- mesmû'um olmuşdur" diyerek şeyhinin şu sözlerini aktarmaktadır:

"Vuzû'a hareket, tevbe ve inâbete ve tekbîre-i ûlâ, teveccüh-i İllâhî'ye işâretidir ki, bu tekbirle 'âlem-i nasût'dan hurûc ve 'âlem-i melekûta duhûl itmiş olur. Ba'dehû rukû'a intikâl, 'âlem-i ceberûte tecâvûze ve ba'dehû secdeye intikâl, 'âlem-i lâhûte vusûlüne işâretidir ki, bu makâmda fenâ-i küllî husûliyle, vatan-ı asliyyesine sù'ûd etmiş olur. Ve ba'dehû secdeden kıyâm, hâlet-i bekâya işâretidir ki, rucû' ile'l-verâ'dır. Ve

²²⁵Bursevî, Şerhu'l-Erbâin, 195.

²²⁶Tirmizî, Züh'd, 25.

²²⁷Bursevî, Şerhu'l-Erbâin, 382-383.

²²⁸Bursevî, Şerhu'l-Erbâin, 24.

rukû', makâm-ı kâbe kavseyn, ya' nî makâm-ı sıfâtdır ki, zât-ı vâhidiyye'dir. Ve secde, makâm-ı ev ednâdır ki, makâm-ı zât-ı ehadiyyedir. Ve harekât-ı sitte ya' nî, kıyâmdan rukû'a ve andan kavmeye ve andan secde-i ûlâya ve andan celseye ve andan secde-i sâniyyeye ve andan kıyâma intikâl, Allah Te'âlâ'nın semâvât u arzı altı günde halk itmesine işâretidir."²²⁹

13. hadisin şerhinde ise, şeyhin tâlibi sevmesini, kendi nefsi için sevip istediğini tâlip için de sevmek olarak açıklayan, mürîdin de şeyhi gibi tezkiye-i nefis etmesi gerektiğini söyleyen Bursevî, şeyhi "Seyyidü'l-Aktâb Seyyid Fazlî-i İlâhî -Kuddise Sirruh-"un Sadreddîn Konevî'nin Fâtîha Tefsîrini şerhedince kendisini dâvet edip şerhi eline verdiğini ve "Al şunu, otuz altı yıllık mahsûlümdür. Allah Te'âlâ sana bundan ziyâdesin ihsân eyleye." diye duâ ettiğini söylemekte ve sözünü "Bu makâmın esrârındandır ki, evliyâda imsâk olmaz. Belki anların gayret ve mahabbetleri halkın tahsil-i kemâlinedir, kaddesallâhu esrârahum." diye bitirmektedir.²³⁰

"Onlar bizim kendilerine rızık olarak verdiklerimizden harcarlar"²³¹ âyetini açıklarken rızık olarak verilen malı infâk etmenin gerekli olduğu gibi, rızık olarak verilen ilimden de infâk edilmesi gerektiğini, ilmi ehlinde gizleyen kimsenin ateşten bir gemle gmleneceğini,²³² ancak malı fâsıka veya zengine verirken dikkatli davranılması gerektiği gibi, ilmi de ehline nakletmek gerektiğini, ehil olmayan kişiye ilim aktarmanın harâmî eline kılıç vermeye benzediğini söylemektedir. Özellikle ilâhî sırları açığa çıkarmakta büyük zarar olduğunu belirtmekte, "Ve bu fakîrin erbâb-ı inkârla mübtelâ olduğum ekseriyye tahrîr-i esrâr ve nâ kâbile izhâr yüzünden geldi. Egerçi mes'ele evvelden ma'lûm idi, velâkin halk arasında kâbil vardır zan olunurdu. Hâlen hâl ve kâl ne idiği zâhirdir hemân hâmûş baş" diyerek başına gelen sıkıntıların sebebinin bu hususa dikkat etmemesinden kaynaklandığına işâret etmektedir.²³³

Dine sonradan idhâl edilen şeylerin reddedildiğini anlatan 5. hadisin sonunda, Regâib namazından bahsedip bid'atın tamâmen dalâlet olmadığını açıklaması ve din içinde yer alan " nice münkerât-ı fâhişe"yi göremeyen kimselerin "nerede ma'rûfât ve müstahsanât var ise mürde-dil olduklarından onu imâteye çalıştıklarını ve erbâbını söyündürmeye sa'y ettiklerini" söylemesi dikkat çekicidir. Sözüne destek bâbında "Kâfirler istemese de Allah nûrunu tamamlayacaktır"²³⁴ âyetini nakleden Bursevî, "Ey mü'min, ehl-i inkâr meclisinden hazer eyle ve illâ, Hak'dan dîr olursun." tavsiyesinde bulunmakta, "Allah gerçeği söyler ve doğru yola iletir."²³⁵ âyetine işâret etmekte ve "Bu makamın ba'zı tefâsili gayri âsârımızdadır. Zira burada istifâsına imkân yoktur." demektedir.²³⁶

2-10-Kitabını şerhettiği halde bazı konularda İmam Nevevî'nin görüşlerine itirâz etmektedir.

Şârihler genellikle şerhettikleri kitabın yazarına muhâlefet etmez, onu açıkça eleştirmez, hattâ onun kusurlarını örtmeye, hatâları kendilerine mâl etmeye çalışırlar. Bursevî mübârek gecelerde kılınan namazlara, sünnette yeri olmadığı için karşı çıkan İmam Nevevî'yi kıyasıya eleştirmektedir. 2. hadis olan Cibrîl hadisinde namaz hakkında bilgi verirken, nâfile namazlar konusuna da değinen Bursevî, ister Reğâib namazı ve Kadir namazı gibi özel adları olsun isterse olmasın, mekruh ve haram vakitlerde olmadığına, nâfile namazların hiç birinden men olunmamak lazım geldiğini, bunların Allah'a yakınlık vesilesi olduğunu, bunlardan bazılarının özel durumlarının olmasının bid'at-ı seyyie olmasını gerektirmediğini, bazı ulemâ-i rûsûmun anlayışlarının azlığından dolayı "umûr-ı şer'iyyeden nicelerini umûr-ı bidaiyyeden add idüb dâll ve mudill olduklarını" söylemekte ve İmam Nevevî'yi Reğâib namazı hakkında, "Allah bu namazı icâd ideni kahretsin" dediği için eleştirmektedir. Bu sözün, İhyâ'sında bu namazı anlatan ve müstehap olarak değerlendiren kendi imamı Gazâlî'ye yönelik olduğunu, kendi imamına lânet edenin durumunun belli olduğunu söylemekte, ayrıca bu değerlendirmeyi, kendi mezhebinin imamı olan İmam Şâfiî'nin "ââ ÇÖÉÍÖâ işî ÖÑÚ" sözüne de aykırı bulmaktadır. Reğâib namazının müstahsenât-ı meşâyih olduğunu söyleyen Bursevî, onların bu namazı ihyâ ve ikâmet eylediklerini ilâ âhiri'z- zemân tahlîd kıldıklarını belirterek eleştirilerine şöyle devam etmektedir:

"Ve İmam Mekkî ki, muhaddis olduğundan cibâl-i Mekke'de on seneden ziyâde nebâtâtla taayyüş eyleyüb vücûdı sebze renk olub, halde ana muâdil ve denk yoğiken naklen ve keşfen Kûtü'l- Kulûb'da Salât-ı Berat'ı tashîh ettikleri lede'l- üli'l- ebsâr nümâyân iken ve Sâhibu Tefsîru't- Teyşîr ve Kitâbu Akâid Müftî's- Sekaleyn İmâm Nesevî Yakûte nâm kitâbında fezâil-i salat-i Kadr'i ayân itmişken ve fezâil-i a'mâlde haber-i

²²⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 58-59.

²³⁰Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 152.

²³¹Bakara Sûresi (2), 3; Enfâl Sûresi (8), 3; Hac Sûresi (22), 35.

²³²"Kim bir ilmi gizlerse, ateşten bir gem vurulur" hadisi için bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 9; Tirmizî, İlim, 3; İbn-i Mâce, Mukaddime, 24; Müsned, II, 263, 305, 490.

²³³Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 20.

²³⁴Sâf Sûresi (61), 8.

²³⁵Ahzâb Sûresi (33), 4.

²³⁶Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 95.

vâhid ve amel-i ulemâ kâfi olduğu cümle erbâb-ı ictihâd ve erbâb-ı hakâyık indinde müttetekun aleyh iken Nevevî ve İbn Teymiyye ve Sübkî ve Bükâî gibilerin reddiyle şehâdet-i udûl cerh olunurmu?" Hatta Bursevî sözünün devamında Osmanlı hakanlarından Fatih Sultan Mehmed zamanında bir meclis kurulduğunu bu meclise Molla Hüsrev, Molla Gürânî gibi fıkıhçıların ve "mükâşefâtta hâli bâhir olan Şeyh Akşemseddin'in katıldığını, zikredilen namazın sıhhati üzerinde icmâ oluştuğunu belirtip şöyle demektedir: "Vakfiyede sebt olunmak üzere emr-i Sultân lâhik olup ve câiz vâcip mertebesine irüb umûr-ı şer'iyyede ulü'l emre itâatin lüzûmı ma'lûm-ı sâbık ve lâhuk iken evhâm ve hayâlâta tâbi olan eşhâsın akvâl-i müzeyyifesiyle amel kılunur mu?"²³⁷

Bursevî, "Kim bizim şu emrimizde (dinimizde) olmayan bir şeyi ortaya çıkarırsa o şey reddedilmiştir"²³⁸ şeklindeki 5. hadisi açıklarken de her bidatin dalâlet olmadığını belirtmekte ve Reğâib Namazı'nın Hz. Peygamber tarafından Allah'a şükretmek için 12 rekât kılındığını geceye Reğâib adının verilmesinin lisân-ı melâikeden sâdır olduğunu, İmam Nesevî'nin Yakûte kitabında bunun açıklandığını belirterek, Reğâib namazını bid'at-i seyyie olarak değerlendiren İmam Nevevî hakkında eleştiride bulunmasının sebebini şöyle izah etmektedir:

"Pes salâta vakt-i mekrûh ve muharram olmadıkça dalâlet demek hatâ-i fâhiş ve ayn-ı delâlet ve cehâlet ve lânet ile bedduâ itmek aks-i dîndir. Nitekim muhaddis-i mezkûrdan sâdır olmuştur. Zira lânet şeytana olur, secdeden ibâ ve istikbâr itdiği için. Yoksa sâcide lânet şeytânettir. Ve hadiste gelür ki, mü'min secde ettikde şeytan anın yanında giryân olarak itizâl ider ve "İbn Âdem me'mûr olduğu secde ile ben merdûd oldum" dir. İşte ulemâ-i rüsûmun mebleğ-i ilmi budur ki, bunlar dekâik-i kitâbdan gâfiller ve murâd-ı Nebevîyi câhillerdir."²³⁹

2-11- Şerhettiği hadisin sonunda genellikle Arapça olarak konuya uygun dualar yapmakta, Allahâ hamdetmekte veya okuyucuya konuyu bilmesi ve anlaması için öğüt vermektedir.

Buna birkaç örnek verecek olursak; Bursevî 10. hadisi, "Allah yoluna ulaştıran ve kulu hidayet ve tevfik istemeye devam ettirendir" manasına gelen Arapça bir ifâdeyle, 8. hadisi, "Allah bizi ve sizi nefislerin şerrinden ve kötü tabiatlı kimselerin kötülüğünden korusun", 16. hadisi "Allah bizi ve sizi gazabı ve cezâsını gerektirecek işler yapmaktan korusun ve bizi rahmetiyle ve sevabıyla şereflendirsin" manasına gelecek Arapça duâlarla, 20. hadisi, "Hamd ve minnet Allahâdır", 23. hadisi "Allah bütün kullarının yardımcısıdır.", 27. hadisi "Bunu bil", 29. hadisi, "Bu ibâredeki işâreti anla", 31. hadisi, "Onu bil", 32. hadisi "Allah kullarını belde halklarının şerlerinden koruyandır" 14. hadisi "İyi anla" manasına gelen Arapça ifâdelerle bitirmektedir.

Sonuç

Bursevî yaşadığı yüzyılı yazdığı eserler ve yetiştirdiği müridlerle etkileyen müfessir ve mutasavvıf bir âlimdir. Onun tefsir anlayışını değerlendirmek için, tasavvufî tefsirlerin en meşhur örnekleri arasında yer alan Rûhu'l- Beyân'ı, hadis anlayışını ortaya koymak için ise Nevevî'nin Kırk Hadîsine yazdığı şerhi incelemek âdetâ bir zorunluluktur.

Bursevî Kırk Hadis Şerhi'nde bütün hadisleri kelime kelime cümle cümle şerhetmiş ve şerhettiği hadis hakkında söylemesi gereken her sözü söylemeye, nakletmesi gereken her bilgiyi nakletmeye gayret etmiştir.

Nevevî ağırlıklı olarak Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinden seçtiği Kırk Hadis'inde senedleri hazfetmiş, sadece sahâbî isimlerini vermekle yetinmiştir. Bursevî de onun tertibine uyarak senedleri vermemekte, hadisin geçtiği kaynaklara güvenerek sened değerlendirmesi yapmamaktadır. Ancak sahâbî râvîler hakkında bilinmesi gereken hiçbir bilgiyi de ihmâl etmemekte, yeri geldikçe râvîlerin durumları, faziletleri ve özellikleri hakkında bilgi vermektedir.

Hadisleri şerh ederken bütün rivâyetleri gözden geçirip başka farklı rivâyetlerdeki eksiklik ve fazlalıklara dikkat çekmekte, benzer lafızlarla rivâyet edilen hadisleri manayı kuvvetlendirmek için aktarmakta, hadislerde geçen yer ve kişilerle ilgili açıklamalar yapmaktadır.

Hadis mana yönünden âyete veya başka hadislere muhâlifse ayetle hadisin veya mana yönünden birbirine zıt olan hadislerin arasını te'lif etmeye çalışmakta, bazen de zıtlığı çözümlerken hadisin söylendiği zaman faktörünü devreye sokmaktadır.

Yeri geldikçe, hadis kavramlarına açıklık getirmekte ve Hadis Usûlüyle ilgili bilgiler vermektedir. Hadis ilminde kullanılan kavramları doğru tarif etmekle beraber, onun hadis kabul şartları hadisçilerle birebir örtüşmemekte, keşf ve ilhâmı hadis kabul yolları arasına dâhil etmektedir. Müellifin bir taraftan en

²³⁷Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 16-17.

²³⁸Buhârî, *Sulh*, 5; Müslim, *Akziye*, 8; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 6.

²³⁹Bursevî, *Şerhu'l-Erbâin*, 94.

güvenilir râvîlerin bile insan oldukları için hatâ yapabileceklerine işâret ederken, diğer taraftan keşf ve ilhâm sonucu mutasavvıflar tarafından sahih diye nitelendirilen hadisleri sorgusuz sualsiz tam bir teslimiyetle kabul etmesi dikkat çekicidir.

Bursevî hadisleri şerh ederken tüm ilmî birikimini konuşurmakta, hadîsi âyetlerle ve başka hadislerle açıklamanın yanında, hadîsin muhtevâsına göre fıkıh, tefsir, kelim ve tasavvuf konularında da bilgi aktarımında bulunmaktadır. Fıkıh alanında daha çok Hanefî ve Şâfiî mezhebinin görüşlerini nakletmekte, ancak zaman zaman Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin, hattâ Zâhiriyye ve Câferiyye'nin görüşlerine de işâret etmektedir. Yine kelim alanında Ehl-i sünnetin görüşleri yanında, Kaderiyye, Mürcie, Mücessime vb. fırkaların görüşleri ve meselelere yaklaşımları hakkında bilgiler vermektedir. Tasavvuf ise müellifin uzmanlık alanıdır. Âyetler ve hadislere farklı tasavvufî izahlar getiren müellif, vahdet-i vücûdu savunması, ehl-i zâhir ve ulemâ-i rûsûm gibi ifâdelerle zâhire takılıp kalanlara yönelttiği eleştiriler, keşf ve ilhâmı bilgi kaynakları arasında kabul etmesi, tasavvufî kavramlar üzerinde uzun uzadıya bilgiler vermesi vb. özellikleriyle dikkat çekmektedir. Reğâib namazını ve mübarek gecelerde kılınan namazı eleştirdiği için İmam Nevevî'ye yönelttiği tenkitler ve kullandığı dil bile tasavvufî kimliğinin ilim adamı kimliğinin önüne geçtiğini gösterecek yeterlidir.

Bursevî hadisleri şerh ederken okuyucuya vermesi gereken her bilgiyi aktarmanın yanı sıra, verdiği bilgileri şiirler, halk inanışları, atasözleri ve kişisel tecrübeleri ile zenginleştirmiş, hadislerin sonunda verdiği öğütler ve yaptığı dualarla okuyucuya, hadîsin hayatın içinde olması ve uygulanması gerektiği mesajını vermeye çalışmıştır.

Sonuç olarak Bursevî'nin hadis şerh metodunun hadisçilerin şerh metodlarına uygun olduğunu, ancak bir hadîsi sahih olarak nitelendirirken keşf ve ilham gibi hadisçiler tarafından kabul edilmeyen yollara da mürâcaat ettiğini, şerhini farklı konularla zenginleştirdiğini söyleyebiliriz. Bursevî'nin diğer dîni ilimler yanında hadis alanında da yeterli birikime sahip olduğu, ancak mutasavvıf olarak edindiği kabullerin hadisçiliğinin önüne geçtiği ortadadır.

KAYNAKÇA

- ACLÜNÎ, İsmâil İbn Muhammed (1405). *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. (IV. Basım)
ACLÜNÎ, (Tsz) *Keşfü'l-Hafâ*, Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs.
AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (ö.241/855). *el-Müsned*, Mısır: Müessesetü Kurtuba.
AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (1998/1419). *el-Müsned*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
ALGÜL, Hüseyin (1995). "*Ensar*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları.
AVCI, Seyit (2004). *Süflerin Hadis Anlayışı*, Konya: Ensar Yayıncılık.
BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed İbnü'l-Hüseyn (1994/1414). *Sünenü'l-Beyhakiyyi'l-Kübrâ*, Mekketü'l-Mükerrreme: Mektebetü Dâri'l-Bâz.
BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed İbnü'l-Hüseyn (2003/1423). *Şuabu'l-İman*, Bombay: Mektebetü'r-Rüşd.
BİLMEN, Ömer Nuhu (1974). *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed İbn. İsmâil (1987/1407). *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr. (III. Basım)
BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed İbn. İsmâil (H.1419). *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyad: Dâru's-Selâm.
BURSEVÎ, İsmâil Hakkî (1998). *Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul: İnsan Yayınları. (Araştırma: Hikmet Gültekin- Metni hazırlayan: Sami Erdem)
BURSEVÎ, İsmâil Hakkî (1997). *Kitâbü'n-Netice*, İstanbul: İnsan Yayınları.
BURSEVÎ, İsmâil Hakkî (1253), *Şerhu'l- Erbaîne Hadisen*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
BURSEVÎ, İsmâil Hakkî, *Temâmu'l-Feyz*, Halet Efendi no. 244 (El yazması)
BURSEVÎ, İsmâil Hakkî, *Temamu'l-Feyz*, Koyunoglu müzesi no. 15013 (El yazması)
DÂRİMÎ, Abdullâh İbn Abdirrahmân Ebû Muhammed (1407). *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l- Arabî. (İlk Basım)
EBÜ DÂVÛD, Süleymân İbnü'l-Eş-as es-Sicistânî (202- 275/888). *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l- Fikr.
EBÜ NUAYM, Ahmed İbn Abdillâh el-İsbehânî (1405). *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut: Dâru'l- Kitâbi'l-Arabî. (IV. Basım)
el- HÛT, Muhammed b. Derviş b. Muhammed (Tsz). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye.
İBNÜ'L- CEVZÎ, Ebû'l- Ferec (1401/1981). *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûmî'l-Eseriyye.
İBN HİBBAN, Ebû Hâtım et- Temîmî el- Büstî (1993/1414). *es- Sahîh*, Beyrut: Müessesetü'r- Risâle. (Thk. Şuayb Arnaûd)
İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezid el- Kazvîni (Tsz). *es-Sünen*, II Cilt, Beyrut: Dâru'l- Fikr. (Thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî)
KAHRAMÂN, Abdullah (2011). "*Tasavvufî Tefsirlerin Ahkam Âyetlerine Yaklaşımı (İsmâil Hakkî Bursevî Örneği)*", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kuran ve Tefsir Akademisi Yayınları, s. 261-280.
KALLEK, Cengiz (1999). "*İbn Receb*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları.
KARAHAN, Abdulkadir (1991). *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
MALİK b. ENES, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî (2004/1425). "*el- Muvatta'*" Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan Âli *Nehyân*.
MUALLİM NACÎ (1308) Esâmî, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (1955/1374). *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut: Dâru İhyâi't- Türâsi'l-Arabî. (Tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî)
NAMLI, Ali (2001). *İsmâil Hakkî Bursevî*, İstanbul: İnsan Yayınları.
NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed İbn. Şuayb (1991/1411). *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. (İlk Basım)
NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed İbn. Şuayb (1986/1406). *el- Müctebâ*, Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmî. (II. Basım)
SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman İbn Ebî Bekr (Ö. 911/1505). *el-Câmiu's-Sağîr*, Cidde: Dâru Tâiri'l-İlm.
ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî es-San'ânî el-Yemenî' (1995/1416). *el- Fevâidü'l- Mecmûa*, Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
TABERÂNÎ, Ebû'l- Kâsım Süleymân İbn Ahmed İbn Eyyûb (1983/1404). *Mu'cemu'l-Kebîr*, Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem. (II. Basım)
TİRMİZÎ, Ebû İsa, Muhammed İbn İsa (209-279/892). *es-Sünen*, Beyrut: Daru İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî.
ÜNAL, İsmâil Hakkî (1999). "*İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamid-i Veli'nin Hadis-i Erbaîn Şerhi*", *AÜİFD*, c.39, sa:1, s. 137-146.